

Національний університет «Острозька академія»

Факультет романо-германських мов

Кафедра англійської філології

Кваліфікаційна робота

магістра

на тему:

Національно-культурна специфіка взаємодії вербальних та невербальних компонентів комунікації (на прикладі англійської літератури)

Виконала: студентка II курсу, групи МА-61

спеціальності: 035 Філологія

спеціалізації: 035.041 Германські мови та літератури

(переклад включно), перша – англійська

Страшків М.І.

Керівник Лушпай Л.І.

Рецензент _____

(прізвище та ініціали)

Роботу розглянуто і допущено до захисту
на засіданні кафедри англійської філології
протокол №___ від __/__/_____ 2021 р.
Зав.кафедри _____ Анатолій ХУДОЛІЙ

Острог – 2021 рік

ЗМІСТ

ВСТУП	
4 РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ НАЦІОНАЛЬНО КУЛЬТУРНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ ВЗАЄМОДІЇ ВЕРБАЛЬНИХ ТА НЕВЕРБАЛЬНИХ КОМПОНЕНТІВ КОМУНІКАЦІЇ.....	9
1.1 Сучасні підходи до вивчення комунікації.....	9
1.2 Структура комунікації: вербальна та невербальна складові	11
1.3. Вивчення комбінаторики вербального та невербального рівня комунікації у сучасній науці.....	23
1.4 Національно-культурні особливості комунікації	25
Висновки до 1 Розділу	
27 РОЗДІЛ 2. АНАЛІЗ ВЕРБАЛЬНИХ ТА НЕВЕРБАЛЬНИХ ЗАСОБІВ КОМУНІКАЦІЇ В АНГЛОМОВНИХ ХУДОЖНІХ ТЕКСТАХ НА ПРИКЛАДІ РОМАНУ Ч. ДІККЕНСА «ВЕЛИКІ СПОДІВАННЯ».....	28 2.1
Вербальні засоби комунікації в англomовному тексті	28
2.1.1 Підходи до класифікації вербальних засобів комунікації	28
2.1.2 Класифікація вербальних засобів за інтенцією мовця	39
2.2. Аналіз невербальних засобів комунікації.....	41
2.2.2 Класифікація невербальних засобів за способом реалізації.....	41
2.2.2 Класифікація невербальних засобів за інтенцією мовця	44
Висновки до 2 Розділу	
47 РОЗДІЛ 3. ВЗАЄМОДІЯ ВЕРБАЛЬНИХ ТА НЕВЕРБАЛЬНИХ ЗАСОБІВ КОМУНІКАЦІЇ В АНГЛОМОВНИХ ХУДОЖНІХ ТЕКСТАХ ТА ЇХНІ НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНІ ОСОБЛИВОСТІ НА ПРИКЛАДІ РОМАНУ Ч. ДІККЕНСА «ВЕЛИКІ СПОДІВАННЯ».....	49
3.1 Зіставлення вербальних та невербальних засобів комунікації та визначення особливостей їх взаємодії	49

3.2 Національно-культурна специфіка структури комунікативних актів (вербальний та невербальний рівні).....	58
Висновки до 3 Розділу	
65 ВИСНОВКИ.....	
67 СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	
71 ДЖЕРЕЛО ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ.....	
82 ДОДАТОК.....	
83	

ВСТУП

Актуальність дослідження обумовлена зростанням наукового інтересу до питань функціонування мовних засобів, що належать до різних кодових систем та їхньої взаємодії. Ці дослідження переважно здійснюються у руслі комунікативної лінгвістики та лінгвопрагматики. Важливість таких досліджень пояснюється необхідністю ефективної передачі інформації з можливістю здійснення впливу або досягнення порозуміння між партнерами по спілкуванню. Вербальна та невербальна кодові системи є невід’ємними компонентами спілкування, тому їхня взаємодія може здійснювати різний ефект у залежності від інтенції мовця, закладеної як у словах, так і у невербальних засобах комунікації.

Загальні аспекти комунікації досліджували у лінгвістиці С. Бацевич, В. Богданов, Х. Глізон, Дж. Остін, А. Панфілова, С. Скотт, М. Хаузер, Л. Якубинський та ін. З точки зору психології та психолінгвістики комунікацію вивчали Г. Андрєєва, Р. Бак, Дж. Баргун, Г. Борозіна, В. Вілсон, Б. Гінсбург, Л. Ділмен, А. Дуранті, П. Екман, О. Леонтєв, С. Рубінштейн, І. Синиця, Л. Стерн, П. тен Хейв та ін.; з точки зору соціолінгвістики – Р. Берон, Т. А. ван Дейк, Л. Ділмен, А. Кендон, В. Конєцька, Л. МакАртур, Дж. Мід, М. Мід та ін.

Особливості вербальної комунікації аналізували Н. Арутюнова, О. Беляєва, М. Блох, Г. Демиденко, Ю. Казачкова, К. Кусько, І. Тупіцина та ін. У тому числі прагматичний аспект вербальної комунікації з точки зору теорії мовленнєвих актів досліджували Т. Болмер, О. Броннікова, А. Вежбицька, С. Гедз, Дж. Ліч, О. Малюга, А. Маслова, О. Нарушевич Васильєва, Т. Нікульшина, Дж. Остін, Г. Почепцов, Дж. Серль, Н. Формановська, А. Цвік, Т. Шоупен та ін. Національно-культурні особливості вербальної комунікації вивчали С. Тер-Мінасова, О. Фалькова, Д. Холл, Н. Шамне та ін.

5

Невербальна комунікація була предметом дослідження таких вчених, як Дж. Баргун, Ф. Бацевич, Д. Бюллер, М. Вейнер, В. Вудол, С. Голощук, І. Горелов, Г. Демиденко, С. Деаво, М. Кнапп, Л. Корнєва, Ю. Косенко, Г. Крейдлін, М. Непп, Ф. Пойатос, С. Рубінов, С. Рядова, Д. Холл, О. Чувіліна та ін. Деякі дослідники вивчали окремі складові невербальної комунікації, зокрема, жести (Д. Армстронг, Дж. Балвор, С. Вілкокс, І. Гудим, С. Келлі, А. Кендон, А. Кієнкі, Д. Макнілл, К. Мюллер, Дж. Остін, Ф. Пойатос та ін.), міміка (Д. Кузнецова та ін.), просодика (Е. Нушикян та ін.), ольфакторика (Л. Ставицька та ін.), кінесика (Р. Бердвістел, А. Кендон та ін.) та ін. Психологічні та соціальні аспекти невербальної комунікації досліджували Дж. Андерсен, П. Андерсен, Дж. Гаррісон, Дж. Гібсон, І. Ейбл-Ейбесфелдт, П. Екман та ін. Національно-культурні особливості невербальної комунікації вивчали М. Гозалова, О. Ольгович, Ф. де Соссюр, О. Фалькова, Д. Холл та ін.

Взаємозв'язок вербальної та невербальної комунікації вивчали Т. Амірова, О. Борисов, Р. Бенк, В. Вудол, С. Голощук, Г. Демиденко, С. Джонс, А. Калита, А. Кієнкі, М. Кнапп, Ю. Косенко, О. Красборн, О. Курило, К. Лебарон, О. Максименко, Т. Модестова, К. Мюллер, В. Пасинок, І. Розман, Н. Руснак, Н. Сафаріан, Л. Солощук, Дж. Стрік, І. Струк, Р. Хаут, О. Цимбалиста та ін.

У той самий час, національно-культурна специфіка взаємодії

вербальних та невербальних компонентів комунікації на прикладі англomовної літератури недостатньо розглянута у наукових джерелах, що обумовлює актуальність та доцільність обраної теми дослідження.

Об'єкт дослідження – вербальні та невербальні компоненти комунікації.

Предмет дослідження – національно-культурна специфіка взаємодії вербальних та невербальних компонентів комунікації на прикладі англomовної літератури.

6

Мета дослідження – теоретично дослідити національно-культурні особливості взаємодії вербальних та невербальних компонентів комунікації та практично проаналізувати національно-культурну специфіку взаємодії вербальних та невербальних компонентів комунікації на прикладі роману Ч. Діккенса «Великі сподівання».

Завдання дослідження.

1. Дослідити сучасні підходи до вивчення комунікації.
2. Розглянути структуру комунікації та визначити її вербальну та невербальну складові.
3. Охарактеризувати ступінь вивчення комбінаторики вербального та невербального рівня комунікації у сучасній науці.
4. Визначити національно-культурні особливості комунікації.
5. Дослідити основні підходи до класифікації вербальних засобів комунікації в англomовному тексті та проаналізувати вербальні засоби у романі Ч. Діккенса «Великі сподівання» за інтенцією мовця.
6. Класифікувати невербальні засоби комунікації у романі Ч. Діккенса «Великі сподівання» за способом реалізації та за інтенцією мовця.
7. Зіставити вербальні та невербальні засоби комунікації у романі Ч. Діккенса «Великі сподівання» та визначити особливості їх взаємодії.
8. Визначити національно-культурну специфіку структури комунікативних актів (вербальний та невербальний рівні) у романі Ч. Діккенса «Великі

сподівання».

Матеріалом дослідження слугував роман Ч. Діккенса «Великі сподівання».

Методи дослідження – *аналіз* використовувався при вивченні наукової літератури, *лінгвістичний аналіз* використовувався для дослідження вербальних та невербальних компонентів комунікації у художньому тексті, *компаративістський аналіз* та *контрастивний аналіз* було використано при порівнянні семантики та прагматики вербальних та невербальних

7

компонентів комунікації, *синтез* використовувався для узагальнення висновків вчених та наших власних результатів дослідження, *класифікацією* послуговувалися при класифікації вербальних та невербальних компонентів комунікації за різними підставами, *квантитативний аналіз* було використано для підрахунку одержаних даних, *графічні методи*

використовувалися для унаочнення отриманих результатів дослідження.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що вперше досліджена національно-культурна специфіка взаємодії вербальних та невербальних компонентів комунікації на прикладі роману Ч. Діккенса «Великі сподівання».

Теоретична значущість роботи полягає в тому, що проблеми взаємодії вербальних та невербальних компонентів комунікації одержали подальший розвиток, і їх вивчення дозволило зробити відповідні наукові висновки.

Практична значущість дослідження – результати магістерської роботи можуть бути застосовані у курсах соціолінгвістики, комунікативної лінгвістики, лінгвопрагматики.

Структура роботи. Магістерська дисертація складається із вступу, основної частини, висновків, списку використаних джерел, списку джерел ілюстративного матеріалу та додатків.

У ВСТУПІ обґрунтовано актуальність дослідження, визначено основний науковий апарат.

Основна частина магістерської дисертації складається з трьох розділів, що поділяються на підрозділи.

У першому розділі «ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ ВЗАЄМОДІЇ ВЕРБАЛЬНИХ ТА НЕВЕРБАЛЬНИХ КОМПОНЕНТІВ КОМУНІКАЦІЇ» досліджено сучасні підходи до вивчення комунікації; розглянуто структуру комунікації та визначено її вербальну та невербальну складові; схарактеризовано ступінь вивчення комбінаторики вербального та

8

невербального рівня комунікації у сучасній науці; визначено національно культурні особливості комунікації.

У другому розділі «АНАЛІЗ ВЕРБАЛЬНИХ ТА НЕВЕРБАЛЬНИХ ЗАСОБІВ КОМУНІКАЦІЇ В АНГЛОМОВНИХ ХУДОЖНІХ ТЕКСТАХ НА ПРИКЛАДІ РОМАНУ Ч. ДІККЕНСА «ВЕЛИКІ СПОДІВАННЯ» досліджено основні підходи до класифікації вербальних засобів комунікації в англомовному тексті та проаналізовано вербальні засоби у романі Ч. Діккенса «Великі сподівання» за інтенцією мовця; класифіковано невербальні засоби комунікації у романі Ч. Діккенса «Великі сподівання» за способом реалізації та за інтенцією мовця.

У третьому розділі «ВЗАЄМОДІЯ ВЕРБАЛЬНИХ ТА НЕВЕРБАЛЬНИХ ЗАСОБІВ КОМУНІКАЦІЇ В АНГЛОМОВНИХ ХУДОЖНІХ ТЕКСТАХ ТА ЇХНІ НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНІ ОСОБЛИВОСТІ НА ПРИКЛАДІ РОМАНУ Ч. ДІККЕНСА «ВЕЛИКІ СПОДІВАННЯ» зіставлено вербальні та невербальні засоби комунікації у романі Ч. Діккенса «Великі сподівання» та визначено особливості їх взаємодії; визначено національно-культурну специфіку структури комунікативних актів (вербальний та невербальний рівні) у романі Ч. Діккенса «Великі сподівання».

У ВИСНОВКАХ надано основні результати дослідження. СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ містить 125 позицій, з них 34 позиції

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ НАЦІОНАЛЬНО КУЛЬТУРНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ ВЗАЄМОДІЇ ВЕРБАЛЬНИХ ТА НЕВЕРБАЛЬНИХ КОМПОНЕНТІВ КОМУНІКАЦІЇ

1.1 Сучасні підходи до вивчення комунікації

Комунікативна лінгвістика як галузь наукових знань має давню історію. Проблеми вивчення комунікаційних процесів є одними з найбільш актуальних проблем людства. На думку провідного теоретика масової комунікації Е. Барноу, саме центральне місце людських комунікацій в історії пояснює, чому різні галузі, такі як антропологія, мистецтво, освіта, етнологія, історія, журналістика, право, лінгвістика, філософія, політологія, психологія та соціологія тяжіють до вивчення комунікаційних процесів [86]. Комунікація – це соціальний процес. Він виконує зв'язуючу функцію в суспільстві. Функції комунікації реалізуються в процесі спілкування, тобто мовленнєвих актах.

Існує багато моделей комунікації, в яких схематично відтворені її компоненти та функціональні характеристики. Р. Якобсон інтерпретував цю ідею наступним чином – для передачі контексту повідомлення мовця слухачеві ми використовуємо канал зв'язку та код. У сучасній лінгвістиці ця модель використовується для аналізу функцій мови в цілому, а також для аналізу функціонування окремих мовних явищ, продукування мови та тексту [17]. Вибір комунікативних стратегій, тактик та комунікативних актів визначають намір індивідуальної комунікативної поведінки. В такому випадку комунікативні дослідження вивчають особистість як мовну особистість. Мовна особистість має власний комунікативний досвід та

комунікативні навички, які використовуються в процесі спілкування [51, с. 82].

10

Слово «комунікація» є одним із запозичених слів, яке сьогодні широко використовується в українській мові. Мова – один із найважливіших засобів спілкування. Але існують відмінності між такими поняттями, як мова та мовлення. Лінгвістичні одиниці – це звуки, морфеми, слова, речення, фрази. Кожна одиниця належить до певного рівня мови. У кожній мові існують правила використання цих одиниць. Термін «мовлення» вживається у двох значеннях. По-перше, він означає тип комунікативної діяльності людини: використання мови для спілкування з іншими. Це особлива діяльність, яка відображається у звуковій чи письмовій формі. По-друге, це результат мовної діяльності (текст, стаття, звіт тощо). Отже, слово «мова» означає систему, структуру, а слово «мовлення» означає діяльність. Тож очевидно, що для визначення слова «комунікація» доречно використовувати такий термін, як «мовлення».

Існує два типи мовлення: зовнішнє та внутрішнє. Внутрішнє мовлення – це лінгвістичний процес мислення без звукового та графічного оформлення: внутрішнє висловлення (мовлення, яке зберігає структуру зовнішнього мовлення, але без звуку), власне внутрішнє мовлення (яке служить засобом мислення). Зовнішнє мовлення – це процес мовленнєвої діяльності, що включає різні механізми кодування та декодування інформації. Зовнішнє мовлення використовується при говорінні, слуханні, письмі, читанні [25, с. 264].

Мовленнєва діяльність як форма людської діяльності характеризується цілеспрямованістю і складається з декількох фаз: орієнтація, планування, реалізація та моніторинг. Кожна окрема мовленнєва діяльність виконується відповідно до цих фаз. Комунікація вивчається різними галузями наук, насамперед – мовознавством, психологією, соціологією та філософією. У більшості сучасних досліджень проблеми комунікації визначається за

допомогою взаємодії та впливу людей. Багато авторів вказують на тісний взаємозв'язок термінів «комунікація» та «спілкування». Деякі автори припускають, що ці поняття ідентичні, а інші – що тісно пов'язані,

11

перекривають одне одного, але не ідентичні. Комунікація традиційно означає обмін цінностями (інформацією) між людьми через загальну систему символів (лінгвістичні знаки) [28, с. 11]. Мовленнєва комунікація – це інтерсуб'єктивна вербальна взаємодія в суспільстві, яка асоціюється з різними сторонами, такими як матеріальна практична та пізнавальна діяльність, включаючи ряд функціональних стилістичних типів (ділова, загальна, наукова комунікація тощо) [63, с. 131]. Спілкування – це соціальний процес, який базується не лише на соціальному досвіді людини, але найважливішу роль відіграє мовний досвід протягом її життя [12].

Деякі визначення комунікації виключають спонтанні та несимволічні процеси спілкування. Наприклад, М. Вайнер підкреслює, що комунікація обов'язково включає соціальну систему символів або код, що має символічний характер [121]. Крім того, Дж. Баргун обмежує невербальну комунікацію поведінкою, яка «зазвичай надсилається з намірами, використовується регулярно серед членів соціальної спільноти, зазвичай тлумачиться як навмисна та має консенсусно визнані інтерпретації» [82, с. 113]. В цій роботі, слідом за В. Вільсоном та Р. Баком, під комунікацією ми розуміємо процес, коли «поведінка однієї особи (адресата) впливає на поведінку іншої (адресанта)» [123;79, с. 4]. Адже сучасне визначення комунікації може бути охарактеризовано як визначення рівня «діади», і сучасна комунікативна теорія передбачає процес соціального зворотного зв'язку.

1.2 Структура комунікації: вербальна та невербальна складові

Вербальна та невербальна складові інтерпретації давно цікавили дослідників. Наприклад, ще Дж. Г. Мід у першій половині XX століття

стверджував, що біологічно засноване спілкування становить первісну систему, з якої еволюціонували та розвивалися мовні здібності людини. При цьому він розрізняв спілкування за допомогою «жесту» та «значущого

12

символу» [110]. Дж. Г. Мід називав спонтанні виразні прояви поведінки тварин, проаналізовані Ч. Дарвіном, «жестами». Його прикладом «розмови жестами» був бій тварин, коли антагоністи кружляли одне коло одного, видавали певні звуки, миттєво реагуючи на ознаки просування або відступу з боку іншої тварини. Дж. Г. Мід стверджував, що жести, на яких базується ця «розмова», не є усвідомленими [110, с. 16]. Більше того, ці біологічно обгрунтовані жести не є символічними, оскільки ставлення до референтів не є довільним. Мовою семіотики вони є «знаками», які несуть природні стосунки зі своїми референтами: подібно до того, як у когнітивній лінгвістиці вважається, що темні хмари є символічною ознакою дощу, або дим – ознакою вогню.

Передача будь-якої інформації можлива лише за допомогою знаків, точніше – знакових систем. Спілкування як спосіб соціально-психологічної взаємодії людей може відбуватись у змішаній формі – вербальній та невербальній [62; 69]. В процесі комунікації невербальне спілкування є її складовою і взаємопов'язано із вербальним спілкуванням. Невербальна комунікація – це обмін невербальними повідомленнями між особами, а також їх інтерпретація [65, с. 46]. Невербальну комунікацію розуміють як взаємодію між учасниками спілкування за допомогою невербальних (паралінгвістичних) засобів [4, с. 59].

К. Кусько, характеризуючи таке складне і різноаспектне явище, як текстолінгвістика та дискурсна лінгвістика, зазначала, що «це своєрідний стимул для подальших наукових пошуків, теоретичних узагальнень, концептуальних розробок...» [35, с. 48]. На думку С.Голощук, ця точка зору є правомірною для характеристики такого багатогранного явища як невербальна комунікація [18].

Ми дотримуємося визначення, що невербальні засоби спілкування – це елементи комунікативного коду, які мають немовну (але знакову) природу і разом із засобами мовного коду слугують для створення, передавання і сприйняття повідомлень [4, с. 59].

13

Одна із спроб розробити уніфіковану систему невербальних знаків належить К. Бердвістлу. Розробляючи методологічні проблеми цієї сфери, учений запропонував виокремити одиницю рухів тіла. Основний висновок зроблено на основі структурної лінгвістики: рухи тіла поділяються на одиниці, згодом з яких утворюються більш складні конструкції. Сукупність одиниць становить своєрідний алфавіт рухів тіла. Найбільш дрібною семантичною одиницею прийнято вважати «кін» чи «кінему» (по аналогії із фонемою у лінгвістиці). Із кінем утворюються «кінеморфи» (дещо схоже до фраз), які і сприймаються у ситуації спілкування. На основі пропозиції К. Бердвістла були складені свого роду «словники» рухів тіла у різних культурах. Але сам учений прийшов до висновку, що поки що побудувати задовільний словник рухів тіла не вдається: саме поняття «кіна» виявилось досить нечітким та суперечливим [78].

Окрім цього було зроблено спроби побудувати словник жестів. К. Бердвістл запропонував поділ людського тіла на 8 зон: обличчя, голова, права рука, ліва рука, права нога, ліва нога, верхня частина тіла, нижня частина тіла. Суть побудови словника зводиться до того, щоб одиниці – «кіни» – були пов'язані із певними зонами, тоді і можна отримати «запис» рухів тіла. Але разом з тим нечіткість одиниці не дозволяє вважати цю методику запису достатньо надійною [4, с. 98].

Дещо схожа за принципом методика була запропонована для вивчення виразів обличчя, міміки. Загалом в літературі подано більше 20000 описів виразів обличчя. Щоб якось їх класифікувати П. Екманом запропонована методика за назвою FAST (Facial Affect Scoring Technique). У основі лежить принцип поділу обличчя на три зони горизонтальними лініями (очі, лоб, зона

14

Класифікація невербальних засобів спілкування за Ф. Бацевичем представлена в таблиці 1.1.

Таблиця 1.1

Класифікація невербальних засобів спілкування [4, с. 60]

[illegible]

- паузи - кашель - зітхання - сміх - плач	- темп мовлення - тон - тембр - висота гучності - манера мовлення - спосіб артикуляції	- значущі рухи: - міміка - постави тіла - жести - хода - контакт очима	- відстань між мовцями - дистанція - вплив території - вплив орієнтацій - просторове розміщення співбесідників	- почерк - специфіка підстрічних та надстрічних знаків - специфіка розміщення розділових знаків - символи та скорочення	- фізіогноміка - тип і виміри тіла (ріст, форми черепа тощо) - одяг, його стиль - прикраси та зачіска - косметика - предмет особистого вжитку	- потискування рук - поцілунки - дотики - поглажування - поплескування	- запах тіла - запах косметики	- час очікування початку спілкування - час, проведений разом у спілкуванні - час, протягом якого триває повідомлення - час хезитації
---	---	---	--	--	--	--	---	--

Розглянемо їх докладніше.

До акустичних засобів спілкування входять такі класи як екстра
15

лінгвістика та просодика.

Екстралінгвістична система знаків є «добавкою» до вербальної комунікації. Екстралінгвістична система має на увазі включення до мови пауз, а також інших засобів, наприклад покашлювання, плач, сміх і таке інше.

Просодика визначає темп мовлення, інтонацію мовця, його тон (інтенсивність, тривалість). До просодики також входить акцентуаційно ритмічне оформлення мови – фразовий наголос, синтагматичний наголос, логічний наголос, відмінність від словесного наголосу – тобто манера мовлення, а також спосіб артикуляції.

До оптичних невербальних засобів спілкування відносяться кінесика, проксемика, графеміка, а також зовнішній вигляд.

При дослідженні проблем невербальної комунікації (спілкування) і невербальної поведінки в цілому суб'єктів інтерактивної діяльності, виділяють, як правило, особливий напрямок – *кінесіку*, тобто такий «науковий напрямок, що вивчає відображення поведінки людини в її невербальних проявах» [56].

Кінесична система знаків містить у собі жести, міміку, пантоміміку, а

також постави тіла, жести і контакт очима, рухи, які супроводжують вербальне спілкування і сприймаються комунікантами зором: жести, міміка, постави тіла, специфічні ознаки почерку тощо. Засоби кінесики значною мірою національно і культурно обумовлені; їх неспівпадіння в різних національних лінгвокультурних спільнотах може стати причиною комунікативних невдач у міжкультурній комунікації або навіть спровокувати культурний шок [5]. У цілому ця оптико-кінетична система виступає як більш-менш чітко сприймана властивість загальної моторики, переважно різних частин тіла (рук – і тоді ми маємо жестикуляцію; обличчя – і тоді ми маємо міміку; пози – і тоді ми маємо пантоміміку). Ця загальна моторика різних частин тіла відображає емоційні реакції людини, завдяки чому спілкування здобуває нюанси. Ці нюанси виявляються неоднозначними при

16

вживанні, наприклад, одних і тих самих жестів у різних національних культурах. Кінесика вивчає відображення поведінки особи в її невербальних проявах, яка може стати вирішальною у інтерпретації висловлювань [46, с.83].

Г. Крейдлін під «кінесикою у широкому змісті розуміє вчення про мову тіла і його частин», а в «вузькому (більш розповсюдженому сьогодні) – вчення про жести, або знакові рухи тіла і його частин» [30]. Примітно, що кінесика як напрямок дослідження невербальної комунікації одержав широкий розвиток у другій половині ХХ століття. У цьому плані заслуговує на увагу, той факт, що дослідження в галузі невербальної комунікації стають вкрай актуальними при вивченні відображення поведінкових особливостей людини в її невербальних проявах, до яких відносяться міміка, пантоміміка, «вокальна міміка», просторовий малюнок і експресія

Міміка – зміни у виразі обличчя особи, які можна спостерігати в процесі спілкування. На думку Ф. Бацевича, міміка – найважливіший засіб невербальної комунікації [4, с. 62]. До міміки відносять усі зміни, які можна спостерігати на обличчі людини: рухи м'язів обличчя, погляд та його

спрямування, а також психосоматичні процеси (наприклад, почервоніння обличчя). Міміка свідчить про емоційні реакції людини. Виділяють три чинники, які впливають на формування мімічного вираження емоцій:

- 1) існування вроджених видо-типових мімічних схем, що відповідають визначеним емоційним станам;
- 2) набуття завчених, соціалізованих засобів прояву почуттів, що підлягають довільному контролю;
- 3) існування індивідуальних експресивних особливостей, що додають видовим і соціальним формам мімічного вираження специфічних рис, властивих лише конкретному індивіду.

Вираз обличчя, його міміка свідчать про характер людини, її настрій, налаштованість на співрозмовника іноді більше за слова. «Кам'яний» вираз обличчя насторожує, викликає психічний дискомфорт і небажання

17

спілкуватися. Вирішальним фактором при цьому виступають культурні традиції. Мімічні рухи можуть мати в різних народів відмінне значення: українці підморгують, аби на когось чи на щось звернути увагу, натякнути, покепкувати; англійці ж (чоловіки) таким мімічним жестом супроводжують вітальні фрази або й уживають його замість вітання, а в багатьох східних культурах підморгування вважається поганою звичкою і може образити людину [27, с. 89-90].

Особливе місце серед мімічних засобів належить посмішці. Більша частина посмішок є прагматично пристосованими жестами, тобто одиницями, що стали стійкими та звичними для людей певного етносу або культури. Вони порівняно часто використовуються та стандартно інтерпретуються людьми в процесі усного спілкування [31, с. 71-72].

З погляду залучення партнерів з діалогічної інтеракції до соціального поля взаємодії, у роботах нерідко відзначається, що кінесика грає важливу й істотну роль у житті суспільства. Зокрема, підкреслюється, що в області жестової комунікації існує можливість виділити й інтерпретувати значення

жестів (психічний стан партнера; його відношення до учасників контакту і до обговорюваного питання; бажання, що виражаються, без слів, або ж зупинені свідомістю (ідеомоторика: *захотів устати, але тільки смикнулося*); відношення не до будь-якого, а до емоційно значимої інформації й ін.

Слово «жест» сягає латинського слова *genere*, що означає «носити/нести відповідальність, контролювати, виконувати». Етимологічний словник Парtridge стверджує, що безпосереднім предком слова жест (точніше, його англійського еквівалента слова *gesture*) є *gestura*, походить із середньовічної латини, значення якого може бути описане як «спосіб носіння чого- небудь або спосіб дії». За М. Неппом і Д. Холлом, жести (*gestures*) – це рух тіла (або деякої його частини), використовувані для передачі думки, намірів або почуттів. Такі дії часто відбуваються руками, однак у жестикуляції також задіяні обличчя й голова [43, с. 261]. Н.І. Формановська визначає жест як кінетичну одиницю, яка має пантонімічну та мімічну

18

форму вираження. У словнику О. Ахманової жести визначені як система різного роду рухів тіла, особливо рухів рук, як частина комунікативного акту і як предмет кінесики. Х. Рюкле вважає, що жести – це виразні рухи головою, рукою або кистю, які роблять із метою спілкування і які можуть супроводжувати міркування або стан. М. Коццоліно вважає, що жест – це дія або рух тіла, за допомогою якого людина сигналізує іншій людині про свою присутність, свої інтенції стосовно об'єктів.

Отже, жест – це соціально сформований та усталений рух, що передає певний психічний стан. Маючи соціальне походження, міміка та жести за біологічною природою містять елементи природженого характеру. Наприклад, міміка страху, жести погроз походять від біологічно доцільних захисних рухів, що спостерігаються в поведінці тварини. Міміка та жести у процесі вербального спілкування дають можливість посилювати смислові наголоси інформації, що передається, посилювати емоційний ефект від усвідомлення її значущості. Проте слід ураховувати, що невиправдано

гіпертрофована міміка та жестикуляція, позбавлені змістового підґрунтя, можуть ускладнити сприймання інформації, а то й просто дезорієнтувати реципієнта. Жести класифікують на універсальні, національні, субнаціонально марковані та індивідуально-специфічні [112; 124].

Погляд людини та пов'язані з ним сигнали очима мають безпосереднє відношення до правдивості тієї інформації, яка промовляється вголос. Напрямок погляду вказує на спрямованість уваги і, разом із тим, є сигналом зворотного зв'язку, що вказує на ставлення до самого співрозмовника, його повідомлення та ситуації в цілому [53]. Як і решта невербальних комунікативних засобів, погляд по-різному трактується в різних етномовних спільнотах. Візуальне спілкування («контакт очей», «окулістка» [61, с. 72], «окулістка» [65]) – нова область дослідження. Як і всі невербальні засоби, контакт очей має значення доповнення до вербальної комунікації. Візуальний контакт передає широкий діапазон відчуттів та емоцій особи. Візуальний контакт може спонукати до початку/закінчення розмови;

19

упродовж розмови він може виражати увагу/неувагу до співрозмовника. Є. Фалькова порівнює погляд із дотиком, він психологічно зменшує дистанцію між особами [65, с. 48].

Суттєвим елементом кінесики є поза – розміщення тіла та рухи, які особа використовує під час комунікації. Це одна із найменш підконтрольних свідомості форм невербальної поведінки, тому, спостерігаючи за нею, можна отримати вагомую інформацію про стан особи. З пози можна робити висновок чи напружена особа, чи розкута, налаштована на розмову чи хоче якнайшвидше піти [65, с. 48-49].

Проксеміка – це спеціальна область, що вивчає способи сприйняття і закони використання простору в комунікації, його структуру і функції, вплив на організацію мовного коду тощо [5].

До оптичних невербальних засобів спілкування відноситься і графеміка. «Графеміка може визначатися як розділ графічної лінгвістики, як

наука про графічні конститутивні елементи письмової мови, їх функції й властивості, а також систему їх організації. Графеміка займається перш за все дослідженням функціональних властивостей виокремлених нею графічних елементів» [1, с. 53]. Таким чином, графеміка надає системно функціональний опис письмової мови. У той же час орфографія є вихідним матеріалом для систематики, що реалізується графемікою. Графеміка займається функціональним навантаженням основних структурних одиниць цього розділу графічної лінгвістики – графем.

На початку ХХ століття Бодуен де Куртене визначив найпростіші елементи письма – «графеми, характерною ознакою яких є їх неподільність <...> Визначена графема стає буквою так само, як і фонема, що стає звуком» [9, с. 213–214]. При цьому, однак, слід уникати вживання термінів з однієї сфери мовного мислення в іншій. Наприклад, некоректно визначати «глухі» та «німі» букви, бо ці терміни належать до акустичних, а не оптичних [9, с. 219]. Таким чином, елементарна структурна одиниця графічного рівня – це графема з певним фіксованим набором конструктивних елементів (графів),

20

який певною мірою може співвідноситись із фонемою. Графеміка – розділ мовознавства, який вивчає закономірності та правила зображення фонем на письмі.

Велике значення для встановлення змістовних та емоційних контактів у спілкуванні має зовнішній вигляд людини. На його підставі складається перше враження про людину, яке часто визначає розвиток подальших стосунків. Зовнішній вигляд людини складається з тілесного вигляду, одягу, манери поводитися, звичок. Певною мірою зовнішній вигляд може свідомо змінюватись, але за сутністю залишається консервативним. Тілесний вигляд — це характерний вираз обличчя, що виникає під впливом думок, почуттів, стосунків, які в певних ситуаціях чи життєвих інтервалах є домінуючими. Істотним його доповненням можуть бути зачіска, одяг, інші атрибути, на підставі яких робляться оцінні судження про людину, її належність до певної

групи, професії тощо. За тим, які манери властиві людині, можна одержати інформацію про її вихованість, самооцінку, ставлення до інших.

Як особливий різновид невербального спілкування виокремлюють тактильно-кінестетичні, що засновані на тактильно-м'язовій чутливості. Генетично така чутливість є одним з найпотужніших каналів одержання життєво важливої інформації. Зокрема, такесика — тип невербальної комунікації, складова парамови, пов'язана з тактильною системою сприйняття; включає найрізноманітніші доторкання (гаптика): потискування рук, поцілунки, погладжування, поляскування, обійми тощо [5].

Дійсно, у сучасному соціальному світі мова і немовні (зокрема, кінестетичні) явища як засоби спілкування, є основою комунікації у всіх її різноманітних проявах. Отже, у процесі діалогічного спілкування комуніканти прибігають до використання не тільки різних вербальних засобів, але також і до різних тактильних відчуттів. Порівняльне зіставлення яких В.Конецькій, М.Неппу, Д.Холлу дозволило установити, що в процесі діалогічного спілкування люди використовують різноманітні види доторкань (рукоштовування, поцілунки, поплескування, обійми й ін. [60; 93].

21

Тактильне почуття (дотик, кінестетика) як один із шести видів почуттів являє собою «здатність відчувати дотик, сприймати щось рецепторами»[10]. Не викликає сумніву, що кінестетика пов'язана з гаптичними компонентами невербальної системи спілкування, що представлені «сенсорними (шкірними) рецепторами», а сам термін «гаптика» етимологічно пов'язаний із грецьким словом «hapto», тобто «торкаюсь/хватаю» [10, с. 95], а також синонімічними відносинами з терміном «дотик» або «тактильне почуття» [10, с. 95]. Саме з цієї причини об'єктом дослідження гаптики і кінестетики є феномен дотику.

Відповідно до тлумачних словників саме поняття „дотик” нерозривно пов'язано з дієсловами «доторкнутися / доторкатися. У цьому плані можна буквально затверджувати, що дотик виявляє собою дію одного суб'єкта по відношенню до іншого, а порівняльне зіставлення поведінки представників

різних культур дозволило таким дослідникам як В.Конецька [26], О.Леонтьєв [36], М.Непп, Д.Холл [43] установити, що в процесі інтерактивної взаємодії люди використовують різноманітні види доторкань (кінестетичні дії, що супроводжують комунікативний обмін) (рукостискання, поцілунки, поплескування, обійми й ін. Іншими словами, кінестетичні дії, уплетені в комунікативний обмін і, як правило, супроводжують окремі мовні акти.

Ольфакторна комунікація, що має на увазі такий невербальний засіб спілкування як запах, визнається рівноправною у ряді невербальних засобів спілкування, як кінесика (мова жестів), окулесика (мова очей), гаптика (мова дотиків), проксемика (простір комунікації) та ін.

Існують також темпоральні засоби. Хронеміка – це використання часу у невербальному комунікативному процесі. Для спілкування час є не менш важливим фактором, аніж слова, пози, жести та дистанції. Сприймання та використання часу є частиною невербального спілкування і досить суттєво відрізняється у різних культурах.

Отже, при дослідженні невербальних компонентів комунікативного процесу доцільно спиратися на наступні значимі моменти.

22

1. З погляду змісту, як відзначає І.Горелов, невербальні знаки виявляють у собі певні денотативні можливості: вказівні значення, значення спонукання, питання, твердження, заперечення [19].

2. Елементи жесту виконуються і сприймаються одночасно, у той час як звуки і слова послідовно досягають нашого вуха. Тому в жесті, як переконаний Х.Красборн можна кодувати більше інформації порівняно зі словом усного мовлення [62, с.80]

3. Жестикуляційні і мімічні знаки піддаються контролю в меншому ступені, чим мова. Іншими словами, жестова система більш стійка, чим мовна, а швидкість (тобто швидкість виконання) деяких жестів і їх очевидність для ока залежить від віку людини.

4. Виділяються деякі особливості чоловічої і жіночої невербальної

поведінки в ситуації діалогічного спілкування (гендерний аспект невербальної комунікації докладно розглянутий Г.Крейдліним [29]) .

5. Існують певні правила інтерпретації деяких невербальних сигналів». У цілому можна зробити висновок, що аналіз усіх систем невербальної комунікації показує, що вони, безсумнівно, грають велику допоміжну роль (а іноді самостійну) у комунікативному процесі. Усі елементи невербальної комунікації допомагають розкрити повністю змістовий бік інформації, що можливе лише за умови цілковитого розуміння учасниками комунікативного процесу значення знаків, які використовуються. Володіючи здатністю не тільки підсилювати або послабляти вербальний вплив, усі системи невербальної комунікації допомагають виявити такий істотний параметр комунікативного процесу, як намір його учасників. Разом з вербальною системою комунікації ці системи забезпечують обмін інформацією, необхідний людям для організації спільної діяльності.

23

1.3. Вивчення комбінаторики вербального та невербального рівня комунікації у сучасній науці

Під час повсякденного спілкування, особливо при особистій взаємодії, вербальна та невербальна поведінка, як правило, координується таким чином, щоб забезпечити їх взаємне виконання. Коли люди розмовляють, вони також використовують своє тіло, приймають різні пози, спрямовують погляд, можливо, рухають руками, поводячись відповідно до ситуації. Однак у лінгвістиці, склалася така ситуація, що здебільшого вербальні та невербальні повідомлення вивчалися окремо, так, ніби це незалежні, а не супутні та взаємопов'язані явища. Тому у сучасній лінгвістиці з'являється більше інтегрованих підходів до вивчення вербальної та невербальної комунікації, які дозволяють отримати цілісніше розуміння соціальної взаємодії.

Тож вітчизняні та зарубіжні дослідники комунікативної лінгвістики та суміжних галузей визнали необхідність інтегрованих підходів, комбінаторики

до вивчення вербальної та невербальної поведінки. Серед них, зокрема, можемо назвати таких дослідників, як С. Джонс [99], А. Кендон [101], М. Кнапп [120], О. Курило [34], К. Лебарон [99], Т. Модестова [40], В. Пасинок [49] І. Розман [34], Н. Руснак [52], Н. Сафаріан [115], Л. Солощук [59; 60], Дж. Стрік [120], І. Струк [52], О. Цимбалиста [68] та ін.

Деякі з них критикують дослідження, які ізолюють вербальну та невербальну поведінку одне від одного. Так, пишучи про лінгвістичні дослідження, А.Кендон стверджував, що лінгвістичні теорії, що походять від вивчення лише вербального мовлення, слід розглядати як спеціальні лінгвістичні теорії, тоді як загальні лінгвістичні теорії показують, як різні аспекти мовленнєвої поведінки (вербальні та невербальні) функціонують разом [101]. Відомий антрополог М. Мід критикувала невербальні дослідження за нехтування вербальними явищами [111], наприклад, дослідження П.Екмана [90]. Хоча П. Екман висунув теорію про те, що значення певної міміки є універсальним, М. Мід стверджувала, що члени тієї

24

чи іншої культури мають уявлення про міміку, пов'язуючи мімічні сигнали із контекстом, в якому вони відбуваються, включаючи як вербальну, так і невербальну поведінку.

Крім того, частина вчених вважають, що терміни «вербальний» та «невербальний» самі по собі застарілі та більше не актуальні. Так, А. Кендон зауважує: «Немає сенсу говорити про вербальну комунікацію та невербальну комунікацію. Існує лише комунікація» [103, с. 443]. Дж. Стрік також припускає, що класифікація комунікації як «вербальної» чи «невербальної» є «оманливою та застарілою» [120, с. 5].

З цих та інших досліджень помітно, що сучасні дослідники схильні до тенденції визначення взаємозв'язку вербальної та невербальної комунікації як цілісного дослідження комунікативних форм, яке дозволяє побачити, як вони координуються у своїй взаємодії. У різних типах дискурсу вербальну та невербальну комунікацію вивчали П. тен Хейв [98], Т. ван Дейк [87], В.

Пойатос [112; 114]. Дослідники використовують кількісні [83] та якісні [88] методи.

З біологічної точки зору, П. Андерсен пов'язує невербальну комунікацію з обробкою, пов'язаною з правою півкулею головного мозку, а вербальну комунікацію з лівою півкулею. Він припускає, що «основні невербальні схеми кодування є аналогічними, нелінгвістичними та пов'язаними з обробкою правою півкулею» [72, с. 83]. Втім, ця точка зору не враховує належним чином біологічно спільні, ненавмисно функціонуючі, несвідомі сигнальні системи, еволюціоновані для конкретної функції спілкування, про які писав Ч. Дарвін, і які стали базовими для класичної етології [97], здійснивши великий вплив на вивчення невербальної комунікації [90].

Вербальне спілкування є найбільш дослідженим різновидом людської комунікації. Більшість людей володіють навичками словесного спілкування – розумінням слів. На вербальну мову можна «перекласти» повідомлення, створене за допомогою будь-якої іншої знакової системи. Однак крім мовної

25

форми спілкування існує і несловесна (невербальна), до якої відносять інтонацію, паузи, пози, жести, міміку. Несловесні аспекти комунікації передають набагато більше інформації ніж слова. Невербальне спілкування цінне тим, що воно виявляється, як правило, несвідомо і мимовільно. Тому через невербальне спілкування одержуються і передаються несвідомі повідомлення, що можуть не відповідати вимовленим словам.

1.4 Національно-культурні особливості комунікації

Комбінація вербальної та невербальної поведінки під час комунікації відрізняється у різних народів та у різних культурах. В цьому параграфі зосередимося на національно-культурних особливостях комунікації частини англомовної спільноти, зокрема, розглянемо британську та американську форми поведінки.

Британці відомі своєю недемонстративною поведінкою; вони тримають свої емоції прихованими від очей громадськості, щоб нікому не завдати дискомфорту. Національний характер британців підкреслюється їхньою повагою до особистого простору, в якому людині було б комфортно. У Великобританії прийнято дотримуватися прийнятної відстані між людьми під час спілкування. Особливість полягає в тому, що під час розмови британці воліють стояти поруч, а не навпроти одне одного.

Британська культура також традиційно воліє максимально уникати у офіційних відносинах фізичних контактів – рукостискання, обійм тощо [48, с. 34] особливо у відношенні чоловіків до жінок. Дотики, обійми та поцілунки зазвичай використовуються в сім'ї та з дуже близькими друзями.

Щодо зорового контакту, британці мають тенденцію здійснювати його відносно коротко, оскільки це може спричинити певне непорозуміння між людьми, а прямий погляд просто у вічі може бути прийнятий за ворожість та агресивність. Якщо людина розмовляє з групою, вона має встановити

26

зоровий контакт з усіма людьми і не концентрувати свою увагу лише на одній людині.

Також велика увага приділяється одягу. Консервативний одяг у британській культурі є нормою як для чоловіків, так і для жінок, традиційно у діловому стилі використовуються темні кольори – чорні, темно-сині, сірі. Стель вбрання залежить від професії. Державні службовці, юристи та бухгалтери носять традиційні офіційні костюми. Представники медіа структур, наприклад, можуть одягатися більш невимушено. Мова жестів у Великобританії використовується не часто, і використовуються лише найосновніші жести. Надмірна жестикуляція може іноді розумітися як агресивна поведінка. Найчастіше використовуються вказівні жести.

Щодо просодики, то британці говорять низьким тоном, не підвищуючи голосу. Вважається неввічливим перебивати людей, і саме інтонація передає, що одна людина закінчила говорити і може взяти слово інша. У британській

мові голос зазвичай знижується в кінці стверджувальних речень [119].

Комунікативна поведінка у Сполучених Штатах Америки має багато спільного з поведінкою Великобританії, але є і певні відмінності. Зокрема, так само, як і в Британії, скорочення фізичної відстані при спілкуванні в американській культурі може бути пов'язано або з більшою близькістю, або з агресивною поведінкою. В той же час, коли американці слухають іншу людину, вони, на відміну від британців, майже постійно дивляться в очі мовця.

У США жіночий одяг більш нарядний, тоді як чоловічий одяг більш функціональний [119].

В американській культурі посмішка, як правило, є виразом задоволення [95, с. 558], але, у порівнянні із іншими країнами у Америці посміхаються частіше і посмішка може виражати просто ввічливість. Багато американців вільно посміхаються в громадських місцях. Американці намагаються приховувати погані настрої від інших.

27

При першій зустрічі прийнятним є рукоштовання. Легкі обійми характерні для хороших друзів та сім'ї.

Найбільш характерними жестами для американців є чухати голову (при цьому цей жест виражає як замислення, так і розгубленість чи скепсис), махання рукою – як для привітання, так і для того, щоб привернути до себе увагу.

Щодо просодики, то у США існують стереотипи щодо того, що вважається чоловічим та жіночим голосом. Очікується, що чоловічий голос буде низьким, доволі гучним, менш виразним, а жіночий голос – вищим, м'якшим за гучністю та виразнішим.

Відмінності в культурному контексті, менталітеті, а також сприйнятті невербальних знаків впливають на значення невербальних знаків [16, с. 49]. Отже, розглянуті дві англomовні країни мають як подібні, так і відмінні ознаки комунікації.

Висновки до 1 Розділу

Люди взаємодіють під час спілкування одночасно як на спонтанному, так і на символічному рівні. Комунікація – це як передача інформації за допомогою знаків та знакових систем, тому в процесі спілкування зазвичай розрізняють вербальну та невербальну комунікацію. Вербальна здійснюється за допомогою словесного спілкування. Невербальна комунікація здійснюється безслівними репліками між людьми і включає: візуальні типи спілкування, акустичну систему, сенсорну систему, ольфакторну систему. Комунікативний акт – це комплекс багатьох процесів встановлення контактів між людьми, він включає вербальні та невербальні форми спілкування для розробки спільної стратегії взаємодії та обміну інформацією, сприйняття та розуміння іншої людини.

28

РОЗДІЛ 2

АНАЛІЗ ВЕРБАЛЬНИХ ТА НЕВЕРБАЛЬНИХ ЗАСОБІВ КОМУНІКАЦІЇ В АНГЛОМОВНИХ ХУДОЖНІХ ТЕКСТАХ НА ПРИКЛАДІ РОМАНУ Ч. ДІККЕНСА «ВЕЛИКІ СПОДІВАННЯ»

2.1 Вербальні засоби комунікації в англomовному тексті 2.1.1

Підходи до класифікації вербальних засобів комунікації

Більшість висловлювань як комунікативних одиниць мови перш за все характеризуються тим, що включають в себе повідомлення, котре висловлюється мовцем з певною метою. Звернення дослідників до поняття мовленнєвого акту пов'язано з розвитком так званого «прагматичного повороту» у лінгвістиці, початок якого пов'язують з роботами логіків Кембріджської й Оксфордської шкіл: Дж. Остіна, Дж. Серля, П. Ф. Стросона

й ін.

У сферу досліджень лінгвістичної прагматики включають комунікативні типи речень (повідомлення, питання, спонукання) та їх функційну (взаємозамінюваність (проблема непрямих мовленнєвих актів), типи ілокутивних висловлювань, перформативність, модальність, актуальне членування, дифузність і амбівалентність висловлювань, асоціативний план, підтекст, різну суб'єктивну орієнтацію речень, деякі вторинні функції морфологічних категорій, граматичну синонімію.

Лінгвістична прагматика має дві течії, орієнтовані на:

а) систематичне дослідження прагматичного потенціалу мовних одиниць (текстів, речень, слів);

б) вивчення взаємодії комунікантів у процесі мовленнєвого спілкування. Представники першої течії спрямовані на вирішення питання про встановлення меж між семантикою та прагматикою, а відтак мають справу з мовними значеннями (Р. Пошер. П. Сгалл. Н. Анісімова). Є також

29

спроби віднести до сфери семантики незалежні від контексту значення мовних одиниць (як і умови істинності пропозицій), а до прагматики – комунікативні функції висловлювань та ситуативну зумовленість наявних у них пропозицій.

Інша течія лінгвістичної прагматики пов'язана з виникненням теорії мовленнєвих актів Дж. Остіна. Суть цього вчення полягає в тому, що висловлювання існують не тільки як повідомлення про стан речей у світі і їх кваліфікації як істинних або неістинних, але її для того, щоб уможливити людям здійснювати за допомогою таких висловлювань ті чи інші дії. Такі висловлювання Дж. Остін запропонував називати перформативними або перформативами і описав їх класифікації [47, с. 22- 130].

Лінгвопрагматичний підхід є одним з найбільш перспективних наукових підходів до вивчення категорії оцінки. Під оцінкою розуміється

«об'єктивно-суб'єктивне або суб'єктивно-об'єктивне відношення людини до об'єкта, виражене мовними засобами експліцитно або імпліцитно» [33, с. 212].

У прагматичній концепції оцінне значення пояснюється через комунікативні цілі відповідних мовленнєвих актів. Мовленнєвий акт – це «цілеспрямована мовленнєва дія, чинена відповідно до принципів і правил мовленнєвої поведінки, прийнятих в даному суспільстві; одиниця нормативної соціомовленнєвої поведінки» [3, с. 412].

Комунікативний підхід до аналізу дискурсу, що відродив погляд на мову як на діяльність, був втілений у першу чергу в теорії мовленнєвих актів. Популярність цієї теорії і визначила шляхи розвитку прагматики в цілому. В основі теорії мовленнєвих актів лежать ідеї, що зародилися в 1930-х роках і пізніше викладені англійським логіком Дж. Остіном у лекціях, прочитаних у 1955 році в Гарвардському університеті (США) і опублікованих у 1962 році під назвою *How to Do Things with Words*—. Ці

30

ідеї одержали розвиток у працях американського логіка Дж. Серля в монографії *Speech Acts*— і ряді його статей. Активний розвиток теорії мовленнєвих актів дало можливість досліджувати мову в її функціонуванні і простежити результат її впливу на партнера по комунікації.

Теоретичний напрямок, заданий Дж. Остіном, став фактично альтернативою існуючим дослідженням граматики і явно розкривав деякі протиріччя її положень. Запропонована Дж. Остіном трьохрівнева структура мовленнєвого акта – локуція, іллокуція і перлокуція – стала досить вдалою в тому змісті, що дозволила виділити ключові моменти здійснення комунікативної дії. Було встановлено, що успішність виконання мовленнєвого акту залежить від того, наскільки слухаючий ідентифікує іллокуцію мовця.

У той же час слід зазначити, що це ключове поняття прагматики

одержало в різних авторів неоднозначну інтерпретацію. Ці розходження знайшли своє найбільш яскраве вираження в існуючих класифікаціях мовленнєвих актів. Поняття мовленнєвого акту в теорії мовленнєвих актів визначається як «цілеспрямована мовленнєва дія, яка здійснюється відповідно до принципів і правил мовленнєвої поведінки, визнаними в суспільстві» [35, с. 412]. Це визначення сформулювалося не відразу. Ще Дж. Серль робить спробу проаналізувати окремий іллокутивний акт і називає його іллокутивним, мовним і лінгвістичним актом, вважаючи його мінімальною одиницею мовленнєвого спілкування [56, с. 152], а завданням свого дослідження вважає необхідність класифікації іллокутивних актів.

Єдиний мовленнєвий акт (МА) представляється в лінгвопрагматичі як трьохрівневе утворення.

МА у відношенні до використовуваних в його ході мовних засобів виступає як локутивний акт; у відношенні до маніфестованої мети і ряду умов його здійснення – як іллокутивний акт; у відношенні до своїх результатів МА виступає як перлокутивний акт.

31

Той факт, що оцінку можна трактувати як особливий вид іллокутивних сил, довгий час не залучав уваги дослідників. Дж. Остін, основоположник класифікаційної діяльності в області теорії мовних актів, у своїй таксономії, побудованої на основі аналізу близько 1000 дієслів, здатних до перформативного вживання, виділяє:

- вердиктиви (вердикт – вирок),
- екзерсїтиви (спонукальні акти),
- комісиви (акти зобов'язань),
- бехабїтиви (акти етикетної поведінки) і
- експозитиви (акти-пояснення).

Ці класи представляють одночасно класифікацію перформативних дієслів та іллокутивних актів [75, с. 45].

Проблема мовленнєво-актового вираження оцінки немає однозначного рішення в рамках класифікації Дж. Остіна. Так, оцінні мовні акти можна віднести до розряду вердиктивів, оскільки їхнє призначення складається в «офіційному або неофіційному повідомленні, заснованого на очевидності або міркуванні судження про оцінку або факт» [47, с. 120-121].

У той же час мовленнєві акти оцінки можна віднести і до класу бехабітивів, що виражають «реакції на поведінку інших людей і повороти їхньої долі. Вони містять у собі також відношення до поведінки або в минулому або в майбутньому та експліцитне вираження цього відношення» [47, с. 126].

Оцінні мовленнєві акти можуть реалізовуватися й у сфері екзерситивів (пропаганди на користь або проти якого-небудь образу дій), і в сфері комісивів (зобов'язання поведінки, мовця до визначеної лінії), оскільки і той і інший клас висловлень характеризується семантикою схвалення/несхвалення.

32

Можливо, особливою здатністю виражати оцінку наділяються вердиктиви і бехабітиви: «вердиктив – це реалізація оцінного судження, а бехабітив – вираження оцінного відношення» [47, с. 128].

Дж. Остін визнавав, що в його класифікації є визначені недоліки. Автор ставив під сумнів адекватність класифікації мовленнєвих актів за преформативними дієсловами і вказував на те, що границі між класами не завжди очевидні.

Дж. Р. Серль уточнив класифікаційні границі Дж. Остіна, поклавши в основу своєї «альтернативної таксономії» 12 значимих з лінгвістичної точки зору параметрів. Серед них – три основних: іллокутивна мета висловлення, напрямок пристосування і виражений психологічний стан [55, с. 181].

Грунтуючись на цих і деяких інших критеріях, Дж. Серль і Д. Вандерверкен виділяють п'ять базисних типів іллокутивних актів: 1.

репрезентативи (або асертиви), що повідомляють про визначене положення справ і припускають відповідальність вираженого судження, мовцем за істинність;

2. директиви, що спонукають адресата до здійснення чого-небудь; 3. комісиви, використовувані мовцем для того, щоб узяти на себе визначені зобов'язання, зробити в майбутньому якусь дію; 4. експресиви, що виражають внутрішню психічну позицію мовця щодо визначеного положення справ;

5. декларативи, що встановлюють і змінюють визначене положення справ у навколишньому світі [55, с. 181-185].

Варто зазначити, що неоднорідність і складна природа мовленнєвих актів класу «експресиви», до яких зараховуються оцінні мовленнєві акти, стали причиною ряду наукових суперечок.

Річ у тому, що Дж. Серль, ввівши в науковий побут поняття «експресивів», пов'язує специфіку цього класу висловлень як з

33

вираженням емоцій (а отже, і з емоційним аспектом оцінки), так і з вираженням етикетних поведінкових відносин.

За визначенням Серля, «експресиви – це мовленнєві акти, іллокутивною метою яких є вираження психологічного стану, що задається умовою щирості щодо положення речей, визначеного в рамках пропозиціонального змісту» [55, с. 183].

Основна полеміка розгортається навколо того факту, що в номінативному переліку Серля в зв'язку з експресивами згадані мовні акти з позитивною і з негативною оцінкою, також акти етикету й акти вираження емоційних переживань. Так, на думку Н. І. Формановської, «необхідно розмежувати ці типи висловлень, оскільки вони виражають різні цілепокладання мовця і різні перлокутивні очікування» [66, с. 42].

У роботі Н. І. Формановської представлена альтернативна класифікація експресивних мовленнєвих актів (МА), в основі якої лежать розходження в

їхньому інтенціональному значенні:

а) емотивні МА, що реалізують у комунікації різні способи безпосереднього вираження емоційних станів;

б) етикетні МА, що реалізують соціально задані правила мовленнєвої поведінки в зоні доброзичливості, кооперативності, що мають імпліцитну позитивну оцінковість;

в) інвективні МА, що здійснюють усякого роду лайку, прокльони, огиду, що мають негативну оцінку» [66, с. 42-43].

У своїй більш пізній роботі Н. І. Формановська під експресивами пропонує розуміти мовленнєві акти вираження емоцій, а мовленнєві акти вираження мовного етикету відносить до класу «контактивів» [67, с. 117].

Заслуговує на увагу вказівка Н. І. Формановської на те, що «експресивність варто розглядати як функційну властивість будь-якого класу, бути особливо виразним з посиленням, підкресленням, виділенням значенням» [66, с. 42].

34

У цьому зв'язку необхідно пригадати зауваження А. І. Смирницького про те, що «вираження емоції – це немовби друга лінія всякого мовлення» [58, с. 260].

Подібний підхід до проблеми демонструє також Є. Г. Броннікова. У роботі, присвяченій вивченню емоційності і структури мовленнєвого акта, дослідниця виділяє чотири класи емоційних мовних актів: емоційний директив, емоційний асертив, емоційний експресив і емоційний комісив. Відсутність прикладів емоційних декларативів автор пояснює їхнім зв'язком з комунікативними ситуаціями блокування вираження емоцій [13, с. 6].

Спроба уточнення поняття «експресивні мовленнєві акти» була також почата О. М. Вольф. Вона зараховує до класу «експресивів» такі типи мовленнєвих актів:

«а) обумовлені соціальними конвенціями вибачення, подяки,

поздоровлення і т.п.

б) оцінні висловлення, що належать індивідуальним суб'єктам, що мають своєю іллокутивною метою виразити емоційний стан мовця і/або зробити емоційний вплив на слухача, заснований на схваленні й осудженні в широкому змісті слова» [14, с. 167].

Таким чином, до класу оцінних мовних актів включені у термінах О. М. Вольф, «ритуальні експресиви» (саме вони, згідно О. М. Вольф, відповідають класу «експресивів» Серля), а також індивідуальні оцінки, які автор пропонує називати «власне експресивами, або експресивами у вузькому змісті слова» [14, с. 166].

Слід зазначити, що О. М. Вольф у цілому внесла великий вклад у вивчення проблеми мовленнєвих актів оцінки. Вона почала спробу вивчення структури і семантики оцінних мовних актів, визначила контекст і умови їхнього функціонування. Особлива увага була приділена дослідженню особливостей прямих і непрямих мовленнєвих актів,

35

взаємозв'язку оцінних висловлень з висловленнями інших видів і уточненню прагматичних характеристик оцінних мовних актів. Приймаючи до уваги спробу О. М. Вольф і інших вчених уточнити класифікацію Дж. Серля, варто враховувати, однак, той факт, що дослідники виходять з різного ступеня абстрагування об'єкта при виділенні тієї або іншої групи мовленнєвих актів.

Репрезентативні мовні акти представляють собою найбільш численну групу мовних маніфестацій. Вони включають такі мовні висловлення, як опис факту або дії, доказ визначеної істини, судження за конкретним предметом спілкування. У термінології Дж. Серля і Д. Вандервекена вони іменуються асертивами [117, с. 12 – 20]. Власне кажучи і за назвою вони не відрізняються від асертивів Дж. Ліча [107, с. 211–212]. У системі Г. Г. Почепцова асертиву відповідає констатив [50, с. 217 – 278].

Крім класифікацій Дж. Остіна і Дж. Серля, існують і інші типології, у

яких звертається увага на оцінку. Так, у роботі Т. Баллмера і В.Бренненштуль весь універсум мовленнєвої діяльності підрозділяється на чотири групи:

- експресія,
- апеляція (звертання),
- інтеракція,
- дискурс [76, с. 33].

Під цими рубриками групуються 4800 дієслів англійської мови, у тому числі, дієслова оцінки. Автори починають спробу виявити всі мовленнєві засоби, що виражають мовленнєві акти різної спрямованості. Перевагою цієї таксономії є її новизна і багаторівневий характер.

Разом з тим, В. В. Богданов, наприклад, відзначає, що в цій складній і оригінальній класифікації автори допускають ряд пропусків [8, с. 47]. А. Ю.

Маслова наводить у своїй роботі критичне зауваження А. Майбауера щодо даної типології, який вважає, що семантичний аналіз

36

дієслів мовленнєвих актів і класифікація самих мовленнєвих актів зовсім незалежні одне від одного [39, с. 59].

Інша детальна класифікація мовленнєвих актів була запропонована А.Вежбицькою. У її семантичному словнику англійських дієслів мови виділяються такі групи дієслів оцінки, як «Praise Group», «Reprimand Group», «Blame Group», «Accuse Group». А. Вежбицька зазначає, що змістом дієслів, що входять у дані групи, є негативне або позитивне судження про адресата. Перевагою даної типології є те, що автор аналізує специфіку мовних актів на глибинному семантичному рівні [122, с.98 – 120].

З погляду класифікаційної діяльності в області оцінних мовленнєвих актів увагу залучає також робота Дж. Ліча. У рамках створеної ним класифікації мовленнєвих актів, заснованої на розходженнях у характері соціально-комунікативної взаємодії комунікантів, виділяється клас «конфліктивів» (*conflictives*) – висловлень з «конфліктною» іллокуцією, що

вступають у протиріччя із соціальними цілями. Іллокутивна мета конфліктивів полягає у вираженні негативної оцінки іншої особи. За своєю природою вони покликані ображати або заподіювати образу [107, с. 104].

Мовленнєвий етикет, з одного боку, регламентує мовленнєву поведінку комунікантів, з іншого боку, за визначенням Тарасенка, вступає в спілкування [28]: чим менша міжособистісна дистанція, тим більше свободи у виборі теми спілкування й у вживанні мовленнєвих засобів.

Отже, традиційно виділяють три типи висловлювань за їх комунікативною настановою: розповідні (declarative), питальні (interrogative) і спонукальні (imperative). Такого роду класифікація представлена в довідкових виданнях і більшості граматик англійської мови [94; 116]. Однак паралельно з цією концепцією існують і інші типології, які в тій чи іншій мірі відрізняються від загальноприйнятої. Крім розповідних, питальних та спонукальних деякі автори як самостійний тип виділяють

37

окличні висловлювання, як, наприклад, Г. Пуцма [113, с. 379] та Е. Крузінг [105, с. 520], але найбільш дискусійним є питання про виділення оптативних висловлювань, тобто висловлювань, що виражають побажання [6, с. 12-16].

Так, поряд з традиційними типами речень за метою висловлювання (розповідні, питальні, спонукальні) виділяються також оптативні (optative) [21; 64], окличні (exclamatory) [85; 91], умовні (conditional) [92].

Варіанти подальшого поділу розглянутих комунікативних одиниць вирізняються різноманітністю: Дж. Седок, А. Цвік [125], Т. Шоупен [118] в якості основних називають традиційні, загальноприйняті типи висловлювань: розповідні (declarative), питальні (interrogative) і спонукальні (imperative). Що ж стосується другорядних підкласів, то у

Дж. Седока і А. Цвіка це – вигуки (exclamatives), лайки (imprecatives) і оптативи (optatives) [125, с. 34-36], а у Т. Шоупена – вигуки (exclamatives), ехо-запитання (echo-questions), невизначено-абстрактні речення (non-finite

presentatives) і відповіді на питання (answers to questions) [118, с. 316-323].

Отже, не всі дослідники приймають традиційну тричленну класифікацію комунікативних типів висловлювань, спираючись на те, що вони протиставлені один одному за різними принципами: розповідні та питальні висловлювання виокремлюють за функційною ознакою, тоді як спонукальні висловлювання не є чисто функційними – спонукування відноситься до галузі модальних значень.

Найбільш прийнятною є чотиричленна класифікація, згідно якої виділяють розповідне, питальне, спонукальне та оптативне висловлювання. Між висловлюваннями різних комунікативних типів, як відомо, існують дотичні точки: питальні речення зближує з розповідними та оптативними зв'язок з передаванням інформації [38, с. 5]; зі спонукальними їх об'єднує момент спонукування до якоїсь дії, що адресований співрозмовнику. Однак, між ними існують і відмінності:

38

оптативні висловлювання, на відміну від спонукальних, не пов'язані з впливом на волю адресата; питальні та спонукальні висловлювання, на відміну від оптативних, припускають реакцію зі сторони адресата: вербальну (відповідь) чи реакцію у вигляді дії.

Однак, притримуючись цієї класифікації, неможливо не погодитися з тим, що комунікативні типи висловлювань протиставлені один одному за різними ознаками.

Питальні та розповідні речення є реалізацією однієї і тієї ж модальності та протиставлені один одному лише за функційною ознакою, в той час, як спонукальні та оптативні мовленнєві акти є функційно модальними типами речень.

На відмінність між комунікативними типами висловлювань у модальному аспекті вказує В. Г. Гак, на думку якого, розповідні та питальні висловлювання байдужі до модальності; вони можуть містити в собі

будь-який стан, тоді як спонукальні чи оптативні мовленнєві акти пов'язані з певною модальністю (імператив у наказовому реченні та умовний стан в оптативному) [7, с. 124].

Крім цього, неможливо не визнати, що чотиричленна класифікація не є, по суті, структурно-, а не функційно-орієнтованою, хоча й співвідноситься з відмінностями комунікативно-функційного виду. Тому й не дивно, що деякі з названих комунікативних типів речень можуть виражати зміст, який не відповідає їх комунікативному статусу.

Так, розповідне речення за відповідної інтонації може виражати питання, спонукування та інше.

Питальне речення може виражати пропозицію; пораду; докір та інше. Таким чином, правомірно говорити про рухливість меж між розповідними, питальними, спонукальними та оптативними реченнями, або про відсутність жорсткого співвідношення між виділеними комунікативними типами та їх функціями. Як справедливо відзначив М. Я.

39

Блох, у системі комунікативних типів речення виявляється сплетіння власне граматичних ознак та комунікативної настанови у рамках одного мовленнєвого акту.

2.1.2 Класифікація вербальних засобів за інтенцією мовця

Для аналізу було обрано художній твір – роман Ч. Діккенса «Великі сподівання» (—Great Expectations) (DGE: URL). Було класифіковано вербальні засоби роману за інтенцією мовця, відповідно до типу комунікативного акту.

1. Директиви (15%) містять інтенцію наказу, наприклад: "*Hold your noise!*" (DGE: URL); "*Once more,*" <...> "*Give it mouth!*" (DGE: URL); "*Show us where you live,*" <...> "*Pint out the place!*" (DGE: URL). Директиви спонукають адресата до здійснення чого-небудь.

2. Експресиви (10%) реалізують у комунікації різні способи безпосереднього вираження емоційних станів, наприклад: *Oh!* (DGE: URL); *Ha!* (DGE: URL);

3. Квеситиви (20%) містять інтенцію запитання, наприклад: *Blacksmith, eh?*" (DGE: URL); *And you know what wittles is?* (DGE: URL); *What's the matter now?* (DGE: URL); *What's the matter now?* (DGE: URL). Отже, інтенція квеситивів полягає в пошуках «необхідної інформації» [15, с. 3].

4. Констативи (25%) – мовленнєві акти-твердження, наприклад: *"There, sir!"* (DGE: URL); *"Well," <...> "she's been on the Ram-page, this last spell, about five minutes, Pip.* (DGE: URL); *I have only been to the churchyard* (DGE: URL); *I don't know* (DGE: URL); *I say, you know!* (DGE: URL). Констативи повідомляють про певне положення речей і припускають відповідальність мовцем за істинність судження.

5. Менасиви (5 %) – містять інтенцію погрози, наприклад: *Keep still, you little devil, or I'll cut your throat!* (DGE: URL).

40

6. Комбінація мовленнєвих актів в одному висловлюванні (25%), зокрема:

6.1. апелятив + констатив (5%), наприклад: *"You young dog," <...>"what fat cheeks you ha' got."* (DGE: URL);

6.2. директив + апелятив (5%), наприклад: *"Now, perhaps you'll mention what's the matter," <...> "you staring great stuck pig."* (DGE: URL); **6.3.**

директив + менасив (5%), наприклад: *Now lookee here <...> the question being whether you're to be let to live* (DGE: URL);

6.4. квеститив + апелятив (5%), наприклад: *Where have you been, you young monkey?* (DGE: URL);

6.5. промісив + менасив (5%), наприклад: *"Darn me if I couldn't eat em," <...>"and if I han't half a mind to't!"* (DGE: URL).

Було здійснено квантитативний аналіз для визначення частотності

функціонування мовних засобів комунікації за інтенцією мовця в англomовній художній літературі на прикладі роману Ч. Діккенса «Великі сподівання». Результати аналізу наведено на діаграмі на Рис. 2.1.

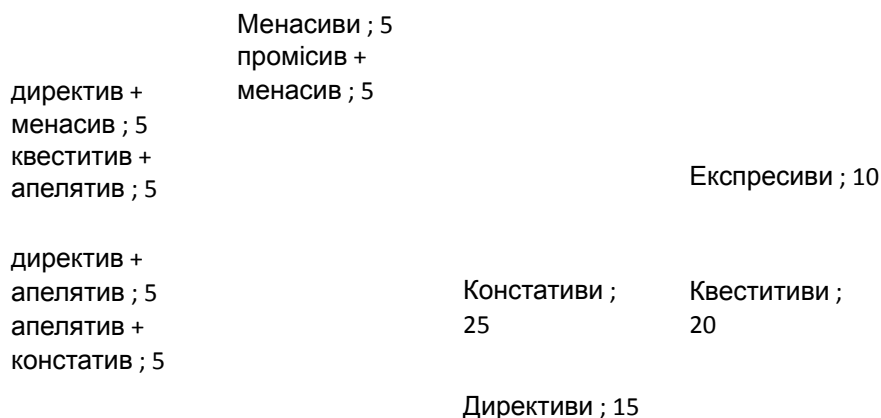

Рис. 2.1. Частотність функціонування вербальних мовних засобів комунікації за інтенцією мовця у романі Ч. Діккенса «Великі сподівання», %

41

З рис. 2.1 ми можемо зробити висновок, що найчастіше в аналізованому художньому творі зустрічаються такі мовленнєві акти, як констативи (інтенція повідомлення про певний стан речей) (25%) та квеститиви (інтенція пошуку нової інформації (20%).

Середню частотність продемонстрували такі мовленнєві акти, як директиви (інтенція спонукання) (15 %) та експресиви (інтенція безпосереднього вираження емоційних станів) (10%).

Найрідше зустрічаються такі мовленнєві акти, як менативи (інтенція погрози), а також комбінації, зокрема, апелятив + констатив, директив + апелятив, директив + менасив, квеститив + апелятив та промісив + менатив (по 5% кожний).

2.2. Аналіз невербальних засобів комунікації

2.2.2 Класифікація невербальних засобів за способом реалізації

За способом реалізації невербальні засоби комунікації були класифіковані за класифікацією Ф. Бацевича [4].

1. Акустичні засоби комунікації (25%) включали в себе такі типи:

1.1 Просодичні засоби (15%), зокрема:

1.1.1 Тон голосу (10%), наприклад: *cried a terrible voice* (DGE: URL);
<*terrible voice*> (DGE: URL);

1.1.2 Висота гучності (5%), наприклад: *more sharply than before* (DGE: URL);

1.2. Екстралінгвальні засоби (5%), зокрема:

1.2.1 Плач, наприклад: *whimpered* (DGE: URL);

1.3. Комбінацію просодичних та екстралінгвістичних засобів (5%), зокрема:

1.3.1 Особливості артикуляції + пауза, наприклад: *he muttered then, considering* (DGE: URL);

42

2. Оптичні засоби комунікації (45%) включали в себе такі типи:

2.1. Кінесичні засоби (40%), зокрема:

2.1.1. Погляд, у тому числі контакт очима (15%), наприклад: *staring at me* (DGE: URL); *looked down at his leg* (DGE: URL); *glancing up at the Dutch clock* (DGE: URL);

2.1.2 Жести (15%), наприклад: *I pointed to where our village lay, on the flat in-shore among the alder-trees and pollards, a mile or more from the church.* (DGE: URL); *with a threatening shake of his head* (DGE: URL); *stamping her foot* (DGE: URL);

2.1.3. Міміка (5%), наприклад: *licking his lips* (DGE: URL);

2.1.4. Комбінація жест + хода (5%), наприклад: *He started, made a short*

run, and stopped and looked over his shoulder. (DGE: URL);

2.2. Проксемічні засоби (5%), зокрема:

2.2.1 Відстань між комунікантами, наприклад: *coming back* (DGE: URL);

3. Тактильно-кінестетичні засоби комунікації (5%) включали в себе:

3.1. Таксемічні засоби, зокрема:

3.1.1 Дотик, наприклад: *After each question he tilted me over a little more, so as to give me a greater sense of helplessness and danger. (DGE: URL);* **4.**

Комбінація акустичних та оптичних засобів комунікації (10%) включала в себе:

4.1 Просодичні та кінесичні засоби, зокрема:

4.1.1 Тон голосу + жест (5%), наприклад: *said she, smartly, as she put down her cup* (DGE: URL);

4.1.2. Спосіб артикуляції + жест (5%), наприклад: *muttered Joe, shaking his head at me in very serious remonstrance* (DGE: URL);

5. Комбінація акустичних та тактильно-кінестетичних засобів (5%) включала в себе:

5.1. Екстралінгвальні та таксемічні засоби, зокрема:

5.1.1. Плач + дотик, наприклад: *crying and rubbing myself* (DGE: URL);

43

6. Комбінація оптичних та тактильно-кінестетичних засобів (10%) включала в себе:

6.1. Проксемічні та таксемічні засоби (5%), зокрема:

6.1.1. Відстань між мовцями + дотик, наприклад: *she pounced on Joe, and, taking him by the two whiskers, knocked his head for a little while against the wall behind him* (DGE: URL);

6.2. Кінесичні, проксемічні та таксемічні засоби (5%), зокрема: 6.2.1 Контакт очима + відстань між мовцями + дотик <...>*he came closer to my tombstone, took me by both arms, and tilted me back as far as he could hold me; so that his eyes looked most powerfully down into mine, and mine looked most*

helplessly up into his. (DGE: URL).

Було здійснено квантитативний аналіз з метою визначення частотності функціонування невербальних засобів комунікації за способом реалізації в англomовній художній літературі на прикладі роману Ч. Діккенса «Великі сподівання». Результати аналізу наведено на діаграмі на Рис. 2.2.

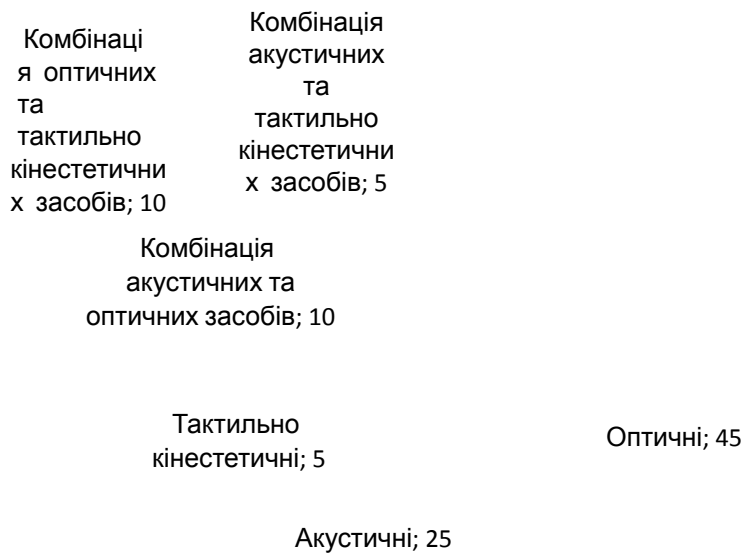

Рис. 2.2. Частотність функціонування невербальних засобів комунікації за способом реалізації у романі Ч. Діккенса «Великі сподівання», %

44

З рис. 2.2 ми можемо зробити висновок, що в аналізованому творі найчастіше функціонують оптичні невербальні засоби комунікації. Їх кількість склала майже половину (45%) від усіх аналізованих прикладів. Вони були представлені кінестетичними засобами (погляд, контакт очима, жести, міміка, хода) та проксемічними засобами (відстань між комунікантами).

Середню частотність продемонстрували акустичні засоби (25%), а також комбінації різних засобів, зокрема, акустичних та оптичних і оптичних та тактильно-кінестетичних (по 10%). Акустичні засоби були представлені такими типами, як просодичні засоби (тон голосу, висота гучності,

особливості артикуляції) і екстралінгвістичними засобами (плач, пауза).

Найрідше (по 5% випадків) зустрічалася комбінація акустичних та тактильно-кінестетичних засобів, а також безпосередньо тактильно кінестетичні засоби, представлені таксемою (дотик).

2.2.2 Класифікація невербальних засобів за інтенцією мовця

Інтенція мовця при використанні ним невербальних засобів комунікації визначалася переважно контекстом та описом.

Було виділено такі групи інтенцій.

1. Намір показати, вказати (з метою надати інформацію), можна порівняти із мовленнєвим актом-констативом або експозитивом (5%), наприклад: *I pointed to where our village lay, on the flat in-shore among the alder-trees and pollards, a mile or more from the church.* (DGE: URL);

2. Намір дорікнути (можна порівняти із мовленнєвим актом вердиктивом) (5%), наприклад: *muttered Joe, shaking his head at me in very serious remonstrance* (DGE: URL);

3. Намір залякати (можна порівняти із мовленнєвим актом менасивом) (30%), наприклад: *cried a terrible voice* (DGE: URL); *< terrible voice >* (DGE: URL); *staring at me* (DGE: URL); *with a threatening shake of his*

45

head (DGE: URL); *<...>he came closer to my tombstone, took me by both arms, and tilted me back as far as he could hold me; so that his eyes looked most powerfully down into mine, and mine looked most helplessly up into his.* (DGE: URL); *After each question he tilted me over a little more, so as to give me a greater sense of helplessness and danger.* (DGE: URL);

4. Намір продемонструвати готовність (можна порівняти із мовленнєвим актом-промісивом) (5%), наприклад: *said she, smartly, as she put down her cup* (DGE: URL);

5. Невиражена спеціально інтенція (неусвідомлені автоматичні

жести) (25%), наприклад: *licking his lips* (DGE: URL); *He started, made a short run, and stopped and looked over his shoulder.* (DGE: URL); *he muttered then, considering* (DGE: URL); *crying and rubbing myself* (DGE: URL); *whimpered* (DGE: URL);

6. Намір змінити позицію або дистанцію (5%). *coming back* (DGE: URL);

7. Намір підтвердити власні слова (можна порівняти із мовленнєвим актом-констативом або експозитивом) (5%), наприклад: *glancing up at the Dutch clock* (DGE: URL);

8. Намір перевірити власні думки (думки невідомі партнеру по комунікації, тож і невербальна дія йому не зрозуміла) (5%), наприклад: *looked down at his leg* (DGE: URL);

9. Намір продемонструвати чи виплеснути свої емоції (можна порівняти із мовленнєвим актом-експресивом) (15%), наприклад: *stamping her foot* (DGE: URL); *more sharply than before* (DGE: URL); *she pounced on Joe, and, taking him by the two whiskers, knocked his head for a little while against the wall behind him* (DGE: URL).

Було здійснено квантитативний аналіз для визначення частотності функціонування невербальних мовних засобів комунікації за інтенцією мовця в англomовній художній літературі на прикладі роману Ч. Діккенса «Великі сподівання». Результати аналізу наведено на діаграмі на Рис. 2.3.

Намір продемонструвати чи виплеснути свої емоції ; 15 46	Намір показати, вказати (з метою надати інформацію); 5
Намір перевірити власні думки ; 5	Невиражена спеціально інтенція (неусвідомлені автоматичні жести) ; 25
Намір підтвердити власні слова ; 5	Намір дорікнути ; 5
Намір змінити позицію або дистанцію ; 5	

Намір залякати; 30

Намір

Рис. 2.3. Частотність функціонування невербальних мовних засобів комунікації за інтенцією мовця у романі Ч. Діккенса «Великі сподівання», %

Отже, з рис. 2.3 можемо зробити висновок, що у романі «Великі сподівання» головною інтенцією використання невербальних засобів спілкування є намір залякати співрозмовника (30%). Також часто мовці використовують автоматичні неусвідомлені жести, що супроводжують їхнє вербальне мовлення або ізольовано (25%).

Із середньою частотністю функціонують такі наміри, як намір продемонструвати чи виплеснути свої емоції (15%).

Решта намірів (вказати, дорікнути, продемонструвати готовність, підтвердити власні слова чи перевірити власні думки) у тексті зустрічається найрідше (по 5 %).

47

Висновки до 2 Розділу

Аналіз вербальних засобів комунікації за інтенцією мовця у романі Ч. Діккенса «Великі сподівання» показав, що найчастіше у творі зустрічаються такі мовленнєві акти, як констативи (інтенція повідомлення про певний стан речей) (25%) та квеститиви (інтенція пошуку нової інформації (20%).

Середню частотність продемонстрували такі мовленнєві акти, як директиви (інтенція спонукання) (15 %) та експресиви (інтенція безпосереднього вираження емоційних станів) (10%). Найрідше зустрічаються такі мовленнєві акти, як менасиви (інтенція погрози), а також комбінації, зокрема, апелятив + констатив, директив + апелятив, директив + менасив, квеститив + апелятив та промісив + менасив (по 5% кожний).

Аналіз невербальних засобів комунікації за способом реалізації дозволив зробити висновок, що в аналізованому творі найчастіше функціонують оптичні невербальні засоби комунікації. Їх кількість склала майже половину (45%) від усіх аналізованих прикладів. Вони були представлені кінесичними засобами (погляд, контакт очима, жести, міміка, хода) та проксемічними засобами (відстань між комунікантами). Середню частотність продемонстрували акустичні засоби (25%), а також комбінації різних засобів, зокрема, акустичних і оптичних та тактильно-кінестетичних (по 10%). Акустичні засоби були представлені такими типами, як просодичні засоби (тон голосу, висота гучності, особливості артикуляції) і екстралінгвістичними засобами (плач, пауза). Найрідше (по 5% випадків) зустрічалася комбінація акустичних та тактильно-кінестетичних засобів, а також безпосередньо тактильно-кінестетичні засоби, представлені таксемікою (дотик).

Аналіз невербальних засобів комунікації за інтенцією мовця показав, що у романі «Великі сподівання» головною інтенцією використання невербальних засобів спілкування є намір залякати співрозмовника (30%).

48

Також часто мовці використовують автоматичні неусвідомлені жести, що супроводжують їхнє вербальне мовлення або ізольовано (25%). Із середньою частотністю функціонують такі наміри, як намір продемонструвати чи виплеснути свої емоції (15%). Решта намірів (вказати, дорікнути, продемонструвати готовність, підтвердити власні слова чи перевірити власні думки) у тексті зустрічається найрідше (по 5%).

49

РОЗДІЛ 3

ВЗАЄМОДІЯ ВЕРБАЛЬНИХ ТА НЕВЕРБАЛЬНИХ ЗАСОБІВ КОМУНІКАЦІЇ В АНГЛОМОВНИХ ХУДОЖНІХ ТЕКСТАХ ТА ЇХНІ НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНІ ОСОБЛИВОСТІ НА ПРИКЛАДІ РОМАНУ Ч. ДІККЕНСА «ВЕЛИКІ СПОДІВАННЯ»

3.1 Зіставлення вербальних та невербальних засобів комунікації та визначення особливостей їх взаємодії

Зіставлення вербальних та невербальних засобів комунікації у романі Ч. Діккенса «Великі сподівання» дозволив визначити такі види їхньої взаємодії:

1. Невербальні засоби використовуються як відповідь на питання чи прохання, висловлене вербальними засобами.
2. Невербальні засоби доповнюють вербальні.
3. Використання вербальних та невербальних засобів становить логічну послідовність.
4. Невербальні засоби супроводжують вербальні.

1. Невербальні засоби використовуються як відповідь (10%). В аналізованому матеріалі зустрічаються такі комбінації:

1.1 Мовленнєвий акт директив + оптичні засоби комунікації (5 %). Тут оптичні засоби комунікації були представлені кінесичним засобом, зокрема, жестом, наприклад: *"Show us where you live," said the man. "Pint out the place!" I pointed to where our village lay, on the flat in-shore among the alder-trees and pollards, a mile or more from the church* (DGE: URL). У наведеному прикладі один мовець дає накази, використовуючи директиви: *Show us where you live* (DGE: URL); *Pint out the place!* (DGE: URL), а другий мовець виконує накази, використовуючи вказівний жест (інтенція демонстрації): *I pointed to where our village lay* (DGE: URL).

1.2 Мовленнєвий акт констатив + оптичні засоби комунікації (5%).

Тут оптичні засоби комунікації також були представлені кінесичними засобами – комбінацією «жест + хода», наприклад: "*There, sir!*" said I. He started, made a short run, and stopped and looked over his shoulder (DGE: URL). У цьому прикладі описується ситуація, коли каторжанин-втікач питає у хлопця, якого зустрів на кладовище, про те, де його мати. Хлопець відповідає (констатує факт): *There, sir!* (DGE: URL). Втікач лякається і як реакцію на цей констатив використовує кінетичні засоби – біжить *made a short run* (DGE: URL), потім зупиняється: *and stopped* (DGE: URL) та озирається через плече: *looked over his shoulder* (DGE: URL). Всі ці невербальні дії мовець робить неусвідомлено через емоцію переляку, яку він випробує через слова хлопця.

2. Невербальні засоби доповнюють вербальні (45%). В аналізованому матеріалі зустрічаються такі комбінації:

2.1. Комбінація мовленнєвих актів «апелятив + констатив» + оптичні засоби комунікації (5%). Тут оптичні засоби комунікації були представлені кінесичним засобом, зокрема, мімікою, наприклад: "*You young dog,*" said the man, *licking his lips, "what fat cheeks you ha' got."* (DGE: URL). В цьому випадку чоловік хоче залякати дитину, погрожуючи, що через непослух він її з'їсть. Він у грубій формі та зі зневагою звертається до неї (апелятив): *You young dog* (DGE: URL) та констатує факт щодо її зовнішності (констатив): *what fat cheeks you ha' got* (DGE: URL). Говорячи про «товсті щоки» чоловік тим самим натякає, що хоче з'їсти хлопця і доповнює свої слова мімікою: *licking his lips* (DGE: URL), неусвідомлено розуміючи, що так погроза звучить переконливіше. Особливістю цього фрагмента є те, що погроза не висловлюється прямо, але комбінація натяку-констативу *what fat cheeks you ha' got* (DGE: URL) та міміки *licking his lips* (DGE: URL) робить великий емоційний вплив на адресата, допомагає залякати його не менше, ніж пряма погроза.

2.2 Мовленнєвий акт директив + акустичні засоби комунікації (5%).

У цьому прикладі акустичні засоби комунікації були представлені просодичним засобом, зокрема, тоном голосу, наприклад: "*Hold your noise!*" *cried a terrible voice* (DGE: URL). В наведеному прикладі використовується наказ (директив) в окличному реченні: *Hold your noise!* (DGE: URL) і для того, щоб наказ був переконливішим і, отже, був виконаний, мовець використовує певну інтонацію – «жахливий голос» *a terrible voice* (DGE: URL), що допомагає залякати адресата.

2.3 Мовленнєвий акт директив + оптичні засоби комунікації (5 %).

У цьому прикладі оптичні засоби комунікації представлені кінесичними засобами – контактом очима, наприклад: "*Once more,*" *said the man, staring at me. "Give it mouth!"* (DGE: URL). Через емоцію переляку хлопець не виконав попередній наказ – поводитися тихо і мовець повторює свій наказ (директив) іншими словами: *Give it mouth!* (DGE: URL) і для подальшого залякування використовує невербальний засіб: *staring at me* (DGE: URL).

2.4. Комбінація мовленнєвих актів «констатив + менасив» + оптичні засоби комунікації (5%). Тут оптичні засоби комунікації були представлені кінесичним засобом, зокрема, жестом, наприклад: "*Darn me if I couldn't eat em,*" *said the man, with a threatening shake of his head, "and if I han't half a mind to't!"* (DGE: URL). Чоловік, щоб змусити хлопця поводитися тихо та виконувати інші його накази погрожує, що в іншому випадку з'їсть його. Він констатує факт (констатив) *Darn me if I couldn't eat em* (DGE: URL) та погрожує (менасив): *and if I han't half a mind to't!* (DGE: URL). З метою залякування він доповнює свої слова жестами: *with a threatening shake of his head* (DGE: URL).

2.5 Мовленнєвий акт менасив + акустичні засоби комунікації (5%).

У цьому прикладі акустичні засоби комунікації були представлені просодичним засобом, зокрема, тоном голосу, наприклад: < ... > *cried a terrible voice, as a man started up from among the graves at the side of the*

church porch. "Keep still, you little devil, or I'll cut your throat!" (DGE: URL). Мовець використовує погрозу (менасив): *I'll cut your throat!* (DGE: URL) – він обіцяє перерізати горло адресату у разі, якщо його вимоги не будуть виконані, і для посилення залякування використовує інтонацію – *a terrible voice* (DGE: URL).

2.6. Комбінація мовленнєвих актів «директив + менасив» + комбінація невербальних засобів комунікації «оптичні + тактильно-кінестетичні» (5%). У наведеному нижче прикладі оптичні засоби були представлені кінесичними засобами, зокрема, контактом очима, а тактильно-кінестетичні – проксемічними засобами, зокрема, встановленням певної відстані між мовцями та таксемічними, зокрема, дотиком, наприклад: *<...>he came closer to my tombstone, took me by both arms, and tilted me back as far as he could hold me; so that his eyes looked most powerfully down into mine, and mine looked most helplessly up into his. "Now lookee here," he said, "the question being whether you're to be let to live* (DGE: URL). У цьому прикладі мовець використовує наказ (директив): *Now lookee here* (DGE: URL), а також попередження, у якому прихована погроза (менасив): *the question being whether you're to be let to live* (DGE: URL). Погроза у цьому випадку висловлена не прямо, мовець натякає, що може вбити адресата у разі, якщо не будуть виконані певні умови. Ці слова доповнювалися певними діями з боку мовця: він підійшов впритул до адресата, порушивши, тим самим, особисті кордони (проксемічний засіб): *he came closer to my tombstone* (DGE: URL), схопив його за руки (таксемічний засіб): *took me by both arms* (DGE: URL), встановив контакт очима (кінесичний засіб): *his eyes looked most powerfully down into mine, and mine looked most helplessly up into his* (DGE: URL). Отже, у наведеному прикладі комбінація невербальних засобів доповнює вербальні і сприяє залякуванню адресата.

2.7 Мовленнєвий акт експресив + акустичні засоби комунікації (5%).

У цьому випадку акустичні засоби були представлені комбінацією «просодика + екстралінгвістика». Зокрема, до просодичних засобів у прикладі нижче відноситься артикуляція, а до екстралінгвістики – пауза хезитації. Наведемо приклад: "*Ha!*" *he muttered then, considering* (DGE: URL). У наведеному прикладі експресив виражено за допомогою вигуку: *Ha!* (DGE: URL). Автор пише, що це слово було вимовлено бурмотінням (артикуляція): *he muttered then* (DGE: URL). Після цього настала пауза, поки мовець розмірковував: *considering* (DGE: URL). Такі невербальні засоби обумовлені неусвідомленою поведінкою.

2.8 Мовленнєвий акт квеситив + тактильно-кінестетичні засоби комунікації (5%). Тут тактильно-кінестетичні засоби комунікації представлені таксемікою, зокрема, дотиком: *You know what a file is? <...> "And you know what wittles is?" <...> After each question he tilted me over a little more, so as to give me a greater sense of helplessness and danger* (DGE: URL). Тож мовець задає питання (квеситиви): *You know what a file is? <...> "And you know what wittles is?"* (DGE: URL) і після кожного доторкається до адресата та трусить його з наростаючою силою *After each question he tilted me over a little more* (DGE: URL) з метою залякування, про що зауважує і автор: *so as to give me a greater sense of helplessness and danger* (DGE: URL).

2.9. Мовленнєвий акт констатив + комбінація невербальних засобів комунікації «акустичні + оптичні» (5%). У прикладі нижче акустичні засоби комунікації представлені просодичними засобами, зокрема, способом артикуляції, а оптичні засоби представлені кінесичними засобами, зокрема, жестом: *"I say, you know!" muttered Joe, shaking his head at me in very serious remonstrance* (DGE: URL). Констатив тут виражено в окличному реченні: *I say, you know!* (DGE: URL). Спосіб артикуляції (бурмотіння) автор передає за допомогою лексики *muttered: muttered Joe*

(DGE: URL), і мовець супроводжує це жестом: *shaking his head at me* (DGE: URL). Додатково автор описує особливості невербальної поведінки, зокрема, вигляд персонажа при цьому: *in very serious remonstrance* (DGE: URL). Невербальні засоби тут містять інтенцію дорікання.

3. Використання вербальних та невербальних засобів становить логічну послідовність (10%).

3.1 Мовленнєвий акт квеситив + оптичні засоби комунікації (5%). Тут оптичні засоби комунікації представлені кінесикою, зокрема, поглядом: *"Blacksmith, eh?" said he. And looked down at his leg* (DGE: URL). З контексту твору ми можемо визначити, що каторжник-втікач дізнається, що хлопець живе у родині коваля. Він перепитує це (квеситив): *Blacksmith, eh?* (DGE: URL), а потім логічно дивиться на свої ноги, на яких залишається частина кайданів: *And looked down at his leg* (DGE: URL). Автор прямо не описує хід думок персонажа, його інтенція прихована, але через опис вербальної та невербальної складових комунікативного акту читач може здогадатися, що йому в голову прийшла думка змусити коваля зняти з нього кайдани.

3.2. Мовленнєвий акт квеситив + комбінація невербальних засобів комунікації «акустичні + оптичні» (5%). У наступному прикладі нижче акустичні засоби комунікації представлені просодичними засобами, зокрема, тоном голосу, а оптичні засоби представлені кінесичними засобами, зокрема, жестом: *"What's the matter now?" said she, smartly, as she put down her cup* (DGE: URL). Квеситив тут виражено у питальному реченні: *What's the matter now?* (DGE: URL). Акустичні особливості мовлення письменник передає за допомогою лексеми *smartly*: *said she, smartly* (DGE: URL), і ця промова була наступною за попередньою дією: *she put down her cup* (DGE: URL).

4. Невербальні засоби супроводжують вербальні (35%). Було визначено такі комбінації.

4.1. Комбінація мовленнєвих актів «директив + апелятив» +

тактильно-кінестетичні засоби (5%). У прикладі нижче тактильно-кінестетичні засоби були представлені – проксемічними засобами, зокрема, встановленням певної відстані між мовцями та таксемічними, зокрема, дотиком, наприклад: *By this time, my sister was quite desperate, so she pounced on Joe, and, taking him by the two whiskers, knocked his head for a little while against the wall behind him, while I sat in the corner, looking guiltily on. "Now, perhaps you'll mention what's the matter," said my sister, out of breath, "you staring great stuck pig."* (DGE: URL). З контексту твору можна дізнатися ситуацію: старша сестра хлопця, яка його виховала, дуже роздратована та агресивно змушує свого чоловіка відповідати на її питання (директив), хоч висловлює свій наказ непрямо: *Now, perhaps you'll mention what's the matter* (DGE: URL) та звертається до нього, використовуючи лексеми образливої номінації (апелятив): *you staring great stuck pig* (DGE: URL). Вербальна складова її поведінки супроводжується невербальною. Жінка підійшла впритул до адресата (проксемічний засіб): *she pounced on Joe* (DGE: URL), схопила його за вуса (таксемічний засіб): *taking him by the two whiskers* (DGE: URL) та стала бити головою об стіну: *knocked his head for a little while against the wall behind him* (DGE: URL). Отже, у наведеному прикладі невербальні засоби супроводжують комбінацію вербальних і сприяють демонстрації роздратування з боку мовця.

4.2 Мовленнєвий акт квеситив + акустичні засоби комунікації (5%).

Акустичні засоби тут представлені просодичними, зокрема, висотою гучності: *"What's the matter now?" repeated my sister, more sharply than before* (DGE: URL). У цьому прикладі жінка задає питання (квеситив) *What's the matter now?* (DGE: URL) і супроводжує це питання підвищенням гучності свого голосу у порівнянні із попередніми словами: *more sharply than before* (DGE: URL). Як і у попередньому прикладі, такий супровід також сприяє демонстрації роздратування з боку мовця.

4.3. Комбінація мовленнєвих актів «квеситив + апелятив» + оптичні засоби (5%). У наступному прикладі оптичні засоби були представлені кінесичними, зокрема, жестом: *"Where have you been, you young monkey?" said Mrs. Joe, stamping her foot* (DGE: URL). Тут жінка задає питання (квеситив): *Where have you been* (DGE: URL) та звертається до адресата, використовуючи лексеми образливої номінації (апелятив): *you young monkey* (DGE: URL). Вербальна складова її поведінки супроводжується жестом: *stamping her foot* (DGE: URL). Іntenцією тут є демонстрація роздратування.

4.4 Мовленнєвий акт констатив + акустичні засоби комунікації (5%). У наступному прикладі використано екстралінгвальні акустичні засоби комунікації, зокрема, плач: *I whimpered, "I don't know."* (DGE: URL). Мовець засвідчує свою необізнаність у певному питанні (констатив): *I don't know* (DGE: URL) і ці слова супроводжуються схлипуванням: *I whimpered* (DGE: URL). У цьому випадку плач і, зокрема, схлипування є мимовільною реакцією на ситуацію, що склалася.

4.5. Мовленнєвий акт констатив + комбінація невербальних засобів комунікації «акустичні + тактично-кінестетичні» (5%). У цьому випадку акустичні засоби представлено екстралінгвальними (плач), а тактильно-кінестетичні засоби представлені таксемічними (дотик), зокрема: *"I have only been to the churchyard," said I, from my stool, crying and rubbing myself* (DGE: URL). Мовець тут констатує факт: *I have only been to the churchyard* (DGE: URL), мовленнєвий акт супроводжується плачем: *crying* (DGE: URL), що, у свою чергу, супроводжується витиранням обличчя: *rubbing myself* (DGE: URL).

4.6 Мовленнєвий акт констатив + оптичні засоби комунікації (5%). У наступному прикладі використано такі оптичні засоби комунікації, як кінесичні, зокрема, погляд: *"Well," said Joe, glancing up at the Dutch clock, "she's been on the Ram-page, this last spell, about five minutes, Pip.* (DGE:

URL). Мовець констатує, що пройшов певний проміжок часу: *about five minutes* (DGE: URL) і ці слова супроводжує поглядом на годинник: *glancing up at the Dutch clock* (DGE: URL) з метою підтвердження власних слів.

4.7 Мовленнєвий акт експресив + оптичні засоби комунікації (5%). У прикладі нижче використано такі оптичні засоби комунікації, як проксемічні, зокрема, зміна відстані: *"Oh!" said he, coming back* (DGE: URL). Експресив тут виражається у вигуку *Oh!* (DGE: URL) і мовець супроводжує це переміщенням: *coming back* (DGE: URL).

Було здійснено квантитативний аналіз з метою в значення частотності різних видів взаємодії вербальних та невербальних засобів комунікації у романі Ч. Діккенса «Великі сподівання» дозволив визначити такі види їхньої взаємодії. Результати аналізу представлено на Рис. 3.1.

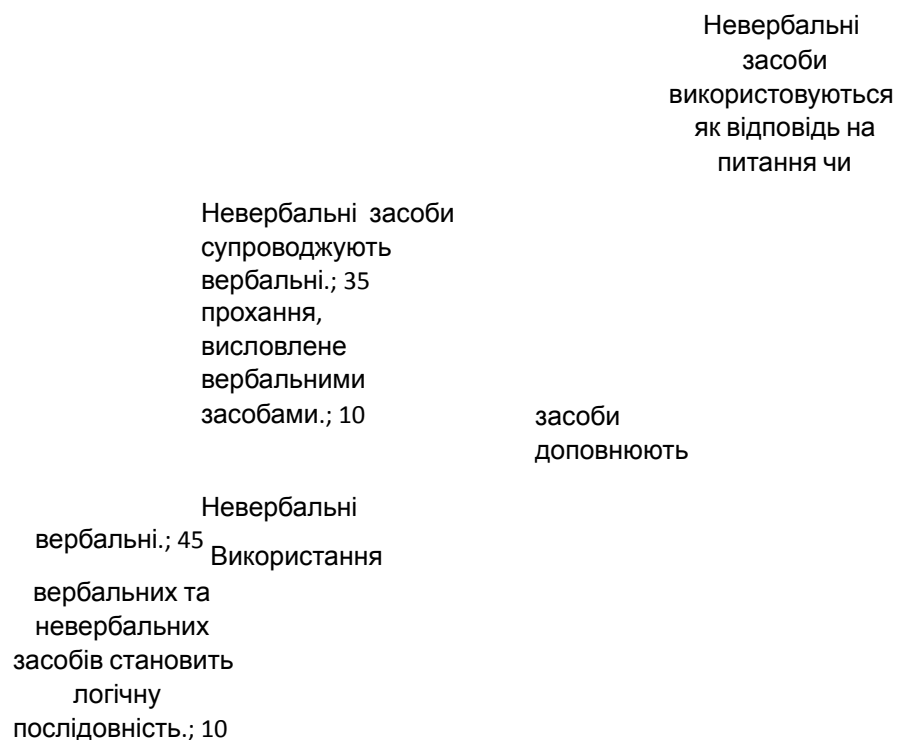

Рис. 3.1 Частотність різних видів взаємодії вербальних та невербальних засобів комунікації у романі Ч. Діккенса «Великі сподівання», %

З рис. 3.1 ми можемо зробити висновок, що в аналізованому творі найчастіше зустрічається така взаємодія, при якій невербальні засоби

доповнюють вербальні (45%). Середню частотність продемонстрував такий вид взаємодії, коли невербальні засоби супроводжують вербальні (35%). І найрідше зустрічаються такі види взаємодії, при яких невербальні засоби використовуються як відповідь на питання чи прохання, висловлене вербальними засобами (10%), або використання вербальних та невербальних засобів становить логічну послідовність (10%).

3.2 Національно-культурна специфіка структури комунікативних актів (вербальний та невербальний рівні)

У цьому параграфі визначається, наскільки для британської мовної культури характерна відповідність інтенції мовця, що виражається у вербальній та невербальній складових комунікативного акту.

1. Інтенція мовця, що виражається у вербальних засобах, повністю тотожна інтенції, що виражається у невербальних засобах. 2. Інтенція мовця, що виражається у вербальних засобах, доповнюється інтенцією, що виражається у невербальних засобах. 3. Інтенція мовця, що виражається у вербальних засобах, логічно корелює із інтенцією, що виражається у невербальних засобах. 4. Інтенція мовця, що виражається у вербальних засобах, частково відповідає інтенції, що виражається у невербальних засобах. 5. Інтенція мовця, що виражається у вербальних засобах, не тотожна інтенції, що виражається у невербальних засобах.

1. Інтенція мовця, що виражається у вербальних засобах, повністю відповідає інтенції, що виражається у невербальних засобах (20%), у тому числі:

1.1 Експресиви, які реалізують у комунікації різні способи безпосереднього вираження емоційних станів, у тому числі і неусвідомлено, вживаються разом із невербальними засобами без

спеціально вираженої інтенції, що вживаються неусвідомлено, під впливом емоцій чи почуттів (5%), наприклад:

- вербальний рівень: *Ha!* (DGE: URL);

- невербальний рівень: *he muttered then, considering* (DGE: URL). 1.2.

Констативи, що повідомляють про певне положення речей і припускають відповідальність мовцем за істинність судження поєднуються з невербальними засобами, які вживаються з наміром підтвердити власні слова (можна порівняти із мовленнєвим актом-констативом або експозитивом) (5%), наприклад:

- вербальний рівень: *"Well," <...> "she's been on the Ram-page, this last spell, about five minutes, Pip.* (DGE: URL);

- невербальний рівень: *glancing up at the Dutch clock* (DGE: URL); 1.3.

Менасиви, що містять інтенцію погрози, використовуються разом із невербальними засобами з інтенцією залякування (умовно відповідає менасиву) (5%), зокрема:

- вербальний рівень: *Keep still, you little devil, or I'll cut your throat!* (DGE: URL).

- невербальний рівень: *cried a terrible voice* (DGE: URL).

1.4. Комбінація промісиву, що містить інтенцію обіцянки та менасиву, що містить інтенцію погрози, використовується разом із невербальними засобами, що містять намір залякати (можна порівняти із мовленнєвим актом-менасивом) (5%):

- вербальний рівень: *"Darn me if I couldn't eat em," <...> "and if I han't half a mind to't!"* (DGE: URL).

- невербальний рівень: *with a threatening shake of his head* (DGE: URL); **2.**

Інтенція мовця, що виражається у вербальних засобах, доповнюється інтенцією, що виражається у невербальних засобах (20%), у тому числі:

2.1 Директив із інтенцією спонукання доповнюється невербальними засобами з інтенцією залякування (умовно відповідає менасиву) (10%), зокрема:

- вербальний рівень: *"Hold your noise!"* (DGE: URL);
- невербальний рівень: *cried a terrible voice* (DGE: URL).

Наведемо ще приклад:

- вербальний рівень: *"Once more," <...> "Give it mouth!"* (DGE: URL); -
- невербальний рівень: *staring at me* (DGE: URL).

2.2. Констативи, що повідомляють про певне положення речей і припускають відповідальність мовцем за істинність судження поєднуються з невербальними засобами, які вживаються з наміром дорікнути (можна порівняти із мовленнєвим актом-вердиктивом) (5%), наприклад:

- вербальний рівень: *I say, you know!* (DGE: URL).
- невербальний рівень: *muttered Joe, shaking his head at me in very serious remonstrance* (DGE: URL);

2.3. Комбінація апелятива, що має інтенцію звертання разом із констативом, що має інтенцію ствердження вживається разом із неусвідомленими вербальними засобами з невираженою спеціально інтенцією (5%), наприклад:

- вербальний рівень: *"You young dog," <...> "what fat cheeks you ha' got."* (DGE: URL);
- невербальний рівень: *licking his lips* (DGE: URL);

3. Іntenція мовця, що виражається у вербальних засобах, логічно корелює із інтенцією, що виражається у невербальних засобах (10%), у тому числі:

3.1 Директив із інтенцією спонукання корелює із невербальними засобами, використаними з наміром щось показати або на щось вказати (з метою надати інформацію, умовно відповідає констативу або експозитиву) (5%), зокрема:

- вербальний рівень: *Show us where you live," <...>"Pint out the place!"*

(DGE: URL).

- невербальний рівень: *I pointed to where our village lay, on the flat in shore among the alder-trees and pollards, a mile or more from the church.* (DGE: URL);

3.2. Констативи – мовленнєві акти, що використовуються з метою щось ствердити, констатувати вживаються разом із невербальними засобами із невираженою спеціально інтенцією (такі засоби використовуються неусвідомлено) (5%). Зокрема, вони можуть вживатися як відповідь на констатив:

- вербальний рівень: *"There, sir!"* (DGE: URL);

- невербальний рівень: *He started, made a short run, and stopped and looked over his shoulder.* (DGE: URL);

4. Іntenція мовця, що виражається у вербальних засобах, частково відповідає інтенції, що виражається у невербальних засобах (15%), у тому числі:

4.1. Комбінація апелятива, що має інтенцію звертання разом із директивом, що має інтенцію спонукання використовується разом із невербальними засобами, що вживаються з наміром продемонструвати або виплеснути свої емоції (умовно відповідає експресиву) (5%), наприклад:

- вербальний рівень: *"Now, perhaps you'll mention what's the matter," <...> "you staring great stuck pig."* (DGE: URL);

- невербальний рівень: *she pounced on Joe, and, taking him by the two whiskers, knocked his head for a little while against the wall behind him* (DGE: URL).

У цьому прикладі в апелятиві вживаються лексеми образливої номінації, тому він має характеристики не тільки апелятиву, але й експресиву.

4.2. Комбінація апелятива, що має інтенцію звертання разом із

квеситивом, що має інтенцію пошуку інформації використовується разом із невербальними засобами, що вживаються з наміром продемонструвати або виплеснути свої емоції (умовно відповідає експресиву) (5%), наприклад:

- вербальний рівень: *Where have you been, you young monkey?* (DGE: URL);

- невербальний рівень: *stamping her foot* (DGE: URL);

Як і у попередньому прикладі, тут також в апелятиві вживаються лексеми образливої номінації, тому він має характеристики не тільки апелятиву, але й експресиву.

4.3. Комбінація менасива, що має інтенцію погрози разом із директивом, що має інтенцію спонукання використовується разом із невербальними засобами, що вживаються з наміром залякати (умовно відповідає менасиву) (5%), наприклад:

- вербальний рівень: *Now lookee here <...> the question being whether you're to be let to live* (DGE: URL);

- невербальний рівень: *<...>he came closer to my tombstone, took me by both arms, and tilted me back as far as he could hold me; so that his eyes looked most powerfully down into mine, and mine looked most helplessly up into his.* (DGE: URL);

5. Іntenція мовця, що виражається у вербальних засобах, не тотожна іntenції, що виражається у невербальних засобах (35%), у тому числі:

5.1 Експресиви, які реалізують у комунікації різні способи безпосереднього вираження емоційних станів, вживаються разом із невербальними засобами, використаними з наміром змінити позицію або дистанцію (5%), зокрема:

- вербальний рівень: *Oh!* (DGE: URL);

- невербальний рівень: *coming back* (DGE: URL).

5.2. Квеситиви, які містять інтенцію запитання, використовуються разом

із вербальними засобами із прихованою інтенцією, коли думки невідомі партнеру по комунікації, тож і невербальна дія йому не зрозуміла (5%), наприклад:

- вербальний рівень: *Blacksmith, eh?* (DGE: URL);
- невербальний рівень: *looked down at his leg* (DGE: URL).

5.3. Квеситиви, які містять інтенцію запитання, використовуються разом із невербальними засобами з інтенцією залякування (умовно відповідає менасиву) (5%), зокрема:

- вербальний рівень: *And you know what wittles is?* (DGE: URL);
 - невербальний рівень: *After each question he tilted me over a little more, so as to give me a greater sense of helplessness and danger* (DGE: URL);
- 5.4. Квеситиви, які містять інтенцію запитання, використовуються разом із невербальними засобами, що вживаються з наміром продемонструвати або виплеснути свої емоції (умовно відповідає експресиву) (5%), зокрема:

- вербальний рівень: *What's the matter now?* (DGE: URL);
- невербальний рівень: *more sharply than before* (DGE: URL);

5.5. Квеситиви, які містять інтенцію запитання (пошуку інформації), використовуються разом із невербальними засобами, що вживаються з наміром продемонструвати готовність (можна порівняти із мовленнєвим актом-промісивом) (5%), зокрема:

- вербальний рівень: *What's the matter now?* (DGE: URL);
- невербальний рівень: *said she, smartly, as she put down her cup* (DGE: URL);

5.6. Констативи – мовленнєві акти, що використовуються з метою щось ствердити, констатувати вживаються разом із невербальними засобами із невираженою спеціально інтенцією (такі засоби використовуються неусвідомлено) (10%), наприклад:

- вербальний рівень: *I have only been to the churchyard* (DGE: URL);

- невербальний рівень: *crying and rubbing myself* (DGE: URL);

Наведемо ще приклад:

- вербальний рівень: *I don't know* (DGE: URL);

- невербальний рівень: *whimpered* (DGE: URL).

Було здійснено квантитативний аналіз для визначення частотності різних рівнів відповідності інтенції мовця, що виражається у вербальній та невербальній складових комунікативного акту (Рис. 3.2).

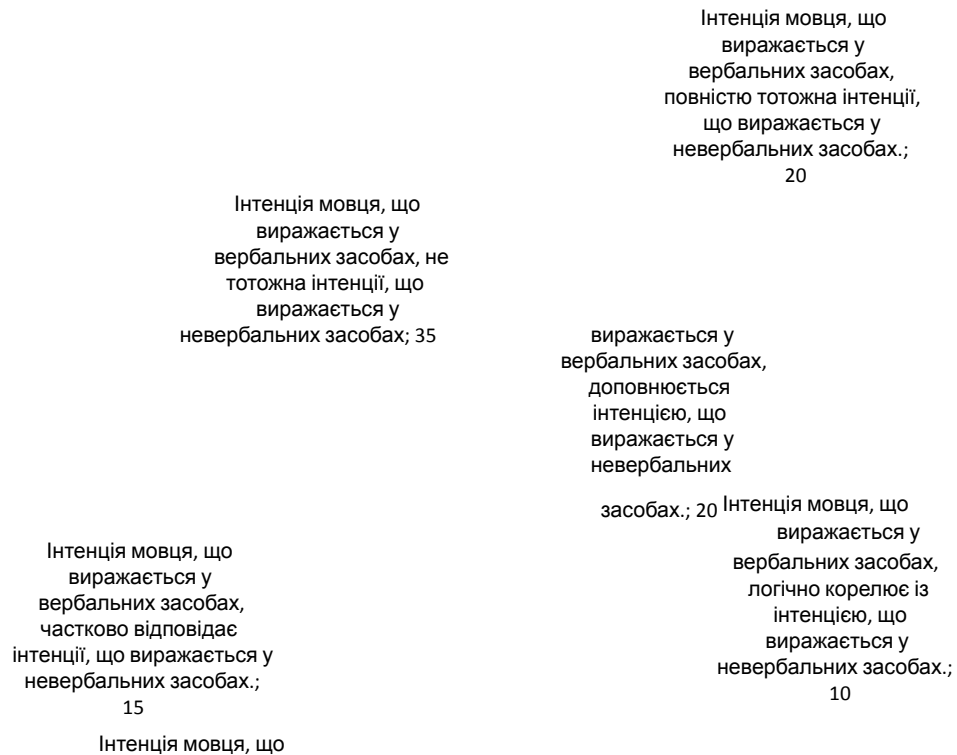

Рис. 3.2. Частотність різних рівнів відповідності інтенції мовця, що виражається у вербальній та невербальній складових комунікативного акту к романі Ч. Діккенса «Великі сподівання», %

З рис. 3.2 можемо зробити висновок, що у британській національній культурі інтенція мовця, що виражається у вербальних засобах, частіше за все не тотожна інтенції, що виражається у невербальних засобах (35%).

Середню частотність продемонстрували випадки, коли інтенція мовця, що виражається у вербальних засобах, повністю (20%) або частково

(15%) тотожна або ж доповнюється (20%) інтенцією, що виражається у

невербальних засобах.

Найрідше інтенція мовця, що виражається у вербальних засобах, логічно корелює із інтенцією, що виражається у невербальних засобах (10%).

Висновки до 3 Розділу

Аналіз різних видів взаємодії вербальних та невербальних засобів комунікації у романі Ч. Діккенса «Великі сподівання» показав, що в аналізованому творі найчастіше зустрічається така взаємодія, при якій невербальні засоби доповнюють вербальні (45%). Так, комбінація «апелятив + констатив» доповнювалася оптичними кінесичними засобами (мімікою); директиви доповнювалися акустичними просодичними засобами (тоном голосу), оптичними кінесичними засобами (контакт очима); комбінація «констатив + менасив» доповнювалася оптичними кінесичними засобами (жестом); менасиви доповнювалися акустичними просодичними засобами (тоном голосу); комбінація «директив + менасив» доповнювалася комбінацією оптичних кінетичних засобів (контакт очима) та тактильно-кінестетичних проксемічних (встановлення дистанції) і таксемічних (дотик) засобами; експресиви доповнювалися акустичними просодичними (тон голосу) та екстралінгвістичними (пауза) засобами; квеситиви доповнювалися тактильно-кінестетичними таксемічними (дотик) засобами; констативи доповнювалися акустичними просодичними (спосіб артикуляції) та оптичними кінесичними (жест) засобами.

Середню частотність продемонстрував такий вид взаємодії, коли невербальні засоби супроводжують вербальні (35%). Зокрема, комбінація «директив + апелятив» супроводжувалися тактильно-кінестетичними проксемічними (встановлення дистанції) та таксемічними (дотик) засобами; квеситиви супроводжувалися акустичними просодичними (висота гучності)

засобами; комбінація «квеситив + апелятив» супроводжувалася оптичними кінесичними (жест) засобами; констативи супроводжувалися акустичними

екстралінгвальними (плач) засобами; комбінацією акустичних екстралінгвальних (плач) тактильно-кінестетичних таксемічних (дотик) засобів; оптичними кінесичними (погляд) засобами; експресиви супроводжувалися оптичними проксемічними (погляд) засобами.

І найрідше зустрічаються такі види взаємодії, при яких невербальні засоби використовуються як відповідь на питання чи прохання або наказ, висловлене вербальними засобами (10%), або використання вербальних та невербальних засобів становить логічну послідовність (10%). Зокрема, у мовленнєвих ситуаціях, коли невербальні засоби використовуються як відповідь, відповідь на директив невербально виражалася за допомогою оптичних кінесичних засобів комунікації (жест) та відповідь на констатив виражалася також за допомогою оптичних кінесичних засобів комунікації (жест + хода). У мовленнєвих ситуаціях, коли використання вербальних та невербальних засобів становить логічну послідовність, така послідовність складалася, коли невербальним оптичним кінесичним засобам (погляд) передували квеситиви та коли квеситивам передували акустичні просодичні (тон голосу) та оптичні кінесичні (жест) засоби.

Аналіз різних рівнів відповідності інтенції мовця, що виражається у вербальній та невербальній складових комунікативного акту показав, що у британській національній культурі інтенція мовця, що виражається у вербальних засобах, частіше за все не тотожна інтенції, що виражається у невербальних засобах (35%). Середню частотність продемонстрували випадки, коли інтенція мовця, що виражається у вербальних засобах, повністю (20%) або частково (15%) тотожна або ж доповнюється (20%) інтенцією, що виражається у невербальних засобах. Найрідше інтенція мовця, що виражається у вербальних засобах, логічно корелює із інтенцією, що виражається у невербальних засобах (10%).

ВИСНОВКИ

Проведене дослідження дозволяє зробити такі висновки. На рівні

теоретичного узагальнення було визначено, що люди взаємодіють під час спілкування одночасно як на спонтанному, так і на символічному рівні. Комунікація – це як передача інформації за допомогою знаків та знакових систем, тому в процесі спілкування зазвичай розрізняють вербальну та невербальну комунікацію. Вербальна здійснюється за допомогою словесного спілкування. Невербальна комунікація здійснюється безслівними репліками між людьми і включає: візуальні типи спілкування, акустичну систему, сенсорну систему, ольфакторну систему. Комунікативний акт – це комплекс багатьох процесів встановлення контактів між людьми, він включає вербальні та невербальні форми спілкування для розробки спільної стратегії взаємодії та обміну інформацією, сприйняття та розуміння іншої людини. Аналіз вербальних засобів комунікації за інтенцією мовця у романі Ч. Діккенса «Великі сподівання» показав, що найчастіше у творі зустрічаються такі мовленнєві акти, як констативи (інтенція повідомлення про певний стан речей) (25%) та квеситиви (інтенція пошуку нової інформації (20%). Середню частотність продемонстрували такі мовленнєві акти, як директиви (інтенція спонукання) (15 %) та експресиви (інтенція безпосереднього вираження емоційних станів) (10%). Найрідше зустрічаються такі мовленнєві акти, як менасиви (інтенція погрози), а також комбінації, зокрема, апелятив + констатив, директив + апелятив, директив + менасив, квеситив + апелятив та промісив + менасив (по 5% кожний).

Аналіз невербальних засобів комунікації за способом реалізації дозволив зробити висновок, що в аналізованому творі найчастіше функціонують оптичні невербальні засоби комунікації. Їх кількість склала майже половину (45%) від усіх аналізованих прикладів. Вони були

68

представлені кінесичними засобами (погляд, контакт очима, жести, міміка, хода) та проксемічними засобами (відстань між комунікантами). Середню частотність продемонстрували акустичні засоби (25%), а також комбінації різних засобів, зокрема, акустичних та оптичних і оптичних та тактильно

кінестетичних (по 10%). Акустичні засоби були представлені такими типами, як просодичні засоби (тон голосу, висота гучності, особливості артикуляції) і екстралінгвістичними засобами (плач, пауза). Найрідше (по 5% випадків) зустрічалася комбінація акустичних та тактильно-кінестетичних засобів, а також безпосередньо тактильно-кінестетичні засоби, представлені таксемікою (дотик).

Аналіз невербальних засобів комунікації за інтенцією мовця показав, що у романі «Великі сподівання» головною інтенцією використання невербальних засобів спілкування є намір залякати співрозмовника (30%). Також часто мовці використовують автоматичні неусвідомлені жести, що супроводжують їхнє вербальне мовлення або ізольовано (25%). Із середньою частотністю функціонують такі наміри, як намір продемонструвати чи виплеснути свої емоції (15%). Решта намірів (вказати, дорікнути, продемонструвати готовність, підтвердити власні слова чи перевірити власні думки) у тексті зустрічається найрідше (по 5%).

Аналіз різних видів взаємодії вербальних та невербальних засобів комунікації у романі Ч. Діккенса «Великі сподівання» показав, що в аналізованому творі найчастіше зустрічається така взаємодія, при якій невербальні засоби доповнюють вербальні (45%). Так, комбінація «апелятив + констатив» доповнювалася оптичними кінесичними засобами (мімікою); директиви доповнювалися акустичними просодичними засобами (тоном голосу), оптичними кінесичними засобами (контактом очима); комбінація «констатив + менасив» доповнювалася оптичними кінесичними засобами (жестом); менасиви доповнювалися акустичними просодичними засобами (тоном голосу); комбінація «директив + менасив» доповнювалася комбінацією оптичних кінетичних засобів (контакт очима)

та тактильно-кінестетичних проксемічних (встановлення дистанції) і таксемічних (дотик) засобами; експресиви доповнювалися акустичними просодичними (тон голосу) та екстралінгвістичними (пауза) засобами;

квеситиви доповнювалися тактильно-кінестетичними таксемічними (дотик) засобами; констативи доповнювалися акустичними просодичними (спосіб артикуляції) та оптичними кінесичними (жест) засобами.

Середню частотність продемонстрував такий вид взаємодії, коли невербальні засоби супроводжують вербальні (35%). Зокрема, комбінація «директив + апелятив» супроводжувалися тактильно-кінестетичними проксемічними (встановлення дистанції) та таксемічними (дотик) засобами; квеситиви супроводжувалися акустичними просодичними (висота гучності) засобами; комбінація «квеситив + апелятив» супроводжувалася оптичними кінесичними (жест) засобами; констативи супроводжувалися акустичними екстралінгвальними (плач) засобами; комбінацією акустичних екстралінгвальних (плач) тактильно кінестетичних таксемічних (дотик) засобів; оптичними кінесичними (погляд) засобами; експресиви супроводжувалися оптичними проксемічними (погляд) засобами.

І найрідше зустрічаються такі види взаємодії, при яких невербальні засоби використовуються як відповідь на питання, прохання або наказ, висловлене вербальними засобами (10%), або використання вербальних та невербальних засобів становить логічну послідовність (10%). Зокрема, у мовленнєвих ситуаціях, коли невербальні засоби використовуються як відповідь, відповідь на директив невербально виражалася за допомогою оптичних кінесичних засобів комунікації (жест) та відповідь на констатив виражалася також за допомогою оптичних кінесичних засобів комунікації (жест + хода). У мовленнєвих ситуаціях, коли використання вербальних та невербальних засобів становить логічну послідовність, така послідовність складалася, коли невербальним оптичним кінесичним засобам (погляд)

70

передували квеситиви та коли квеситивам передували акустичні просодичні (тон голосу) та оптичні кінесичні (жест) засоби. Аналіз різних рівнів відповідності інтенції мовця, що виражається у вербальній та невербальній складових комунікативного акту показав, що у британській національній

культури інтенція мовця, що виражається у вербальних засобах, частіше за все не тотожна інтенції, що виражається у невербальних засобах (35%). Середню частотність продемонстрували випадки, коли інтенція мовця, що виражається у вербальних засобах, повністю (20%) або частково (15%) тотожна або ж доповнюється (20%) інтенцією, що виражається у невербальних засобах. Найрідше інтенція мовця, що виражається у вербальних засобах, логічно корелює із інтенцією, що виражається у невербальних засобах (10%).

71

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Амирова Т.А. Функциональная взаимосвязь письменного и звукового языка. М.: Наука. 2015. 128 с.
2. Андреева Г.М. Социальная психология. М.: Аспект пресс, 2010. 376 с.
3. Арутюнова Н. Д. Речевой акт. Лингвистический энциклопедический словарь. М.: Советская энциклопедия, 1990. С. 412- 413.
4. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики. К.: Академія, 2014. 344 с.
5. Бацевич Ф.С. Словник термінів міжкультурної комунікації. К.: Академія, 2012. 222 с.
6. Беляева Е. И. Принцип вежливости в речевом общении. *Иностр. языки в школе*, 1985. №2. С. 12-16.
7. Блох М. Я. Коммуникативные типы предложения в аспекте актуального членения. *Иностр. языки в школе*. 1976. №5. С. 14-12. 8. Богданов В. В. Коммуникативная компетенция и коммуникативное лидерство. Язык, дискурс и личность: межвузовский сборник научных трудов. Тверь: Изд-во ТГУ, 1990. С. 26-31. 9. Бодуен де Куртене И.А. Об отношении русского письма к русскому языку. *Избранные труды по общему языкознанию*. Т.2. М.: Изд-во АН СРСР, 1963. С. 209 – 235.

10. Большой психологический словарь. / Под. ред. Б.Г. Мещерякова, В.П. Зинченко. М.: ОЛМА-ПРЕСС, СПб.: Прайм-ЕВРОЗНАК, 2003. 672 с. 11. Борисов О.О. Мовні засоби емоційного концепту СТРАХ: лінгвокогнітивний аспект (на матеріалі сучасної англomовної художньої прози): Автореф. дис. ... канд. філол. філол. наук: 10.02.04 / Донецьк. нац. ун т. Донецьк, 2005. 20 с.

72

12. Борозина Г. В. Психология делового общения. URL: <https://nsportal.ru/npo-spo/ekonomika-i-upravlenie/library/2014/09/13/borozdina-gv-psikhologiya-delovogo-obshcheniya>

13. Бронникова Е. Г. Эмоциональность и структура речевого акта в тексте художественного произведения (на материале английского языка): автореф. дисс. ... канд. филол. наук.-Абакан, 2008. 18с.

14. Вольф Е. М. Функциональная семантика оценки. М.: Эдиториал УРСС, 2012. 280 с.

15. Гак В.Г. Теоретическая грамматика французского языка. Синтаксис. М.: Высшая школа, 1986. 208с.

16. Гедз С.Ф. Комунікативно-прагматичні особливості висловлювань з інтерогативним значенням у сучасній англійській мові: Автореф. дис... канд.. філолог. наук. К., 1998. 18с.

17. Гозалова М. Р. Технология обучения иностранному языку бакалавров в сфере туризма и гостеприимства (компетентностный подход). URL:

https://www.academia.edu/1448367/Tourist_Images_of_North_Iceland_Analysis_of_Photos_in_Regional_Tourist_Brochures

18. Голощук С.Л. Реалізація невербальних засобів спілкування у спонукальному дискурсі. *Вісник СумДУ. Серія Філологія*. 2007. № 2. С. 19 – 23.

19. Горелов И.Н. Невербальные компоненты коммуникации. М.: Наука, 1980. 238 с.

20. Гудим І. М. Теоретичні аспекти використання жестів як

невербальних засобів комунікації в умовах зорової депривації. URL: <http://ap.uu.edu.ua/article/493>.

21. Гуревич В. В. Теоретическая грамматика английского языка. Сравнительная типология английского и русского языков. М. : Флинта: Наука, 2014. 168 с.

73

22. Демиденко Г. Д Паралінгвальні фразеологізми в українській етнокультурі. Кривий Ріг : НПП АСТЕРІКС, 2016. 175 с.

23. Казачкова Ю.В. Выражение сочувствия в русском и английском языке (жанровый аспект): автореф. дис. ... канд филол. наук. Саратов, 2006.

24. Калита А.А. Фонетичні засоби актуалізації смислу англійського емоційного висловлювання. К.: КДЛУ, 2011. 351 с. С. 24-37. 25. Караулов Ю. Н. Русский язык и языковая личность. М.: ЛКИ, 2010. 264 с.

26. Конечкая В.П. Социология коммуникации. М.: МУБУ, 1997. 164 с.

27. Корнєва Л.М. Невербальні засоби в міжкультурній комунікації. URL: http://www.nbuv.gov.ua/Articles/KultNar/knp49_1/knp49_1_8890.pdf 28. Косенко Ю. В. Статус невербальних засобів комунікації в англomовному художньому діалогічному дискурсі прощання. *Функциональная лингвистика*. 2010. Т. 1. С. 337–341.

29. Крейдлин Г.Е. Мужчины и женщины в невербальной коммуникации. М.: Языки славянской культуры, 2005. 224 с. 30. Крейдлин Г.Е. Невербальная семиотика: Язык тела и естественный язык. М. : Новое литературное обозрение, 2004. 581 с.

31. Крейдлин Г.Е. Чувиліна Е.А. Улыбка как жест и как слово (к проблеме внутриязыковой типологии невербальных актов). *Вопросы языкознания*. 2001. №4. С. 66-91.

32. Кузнецова Д.Ю. Номінативне поле «вираз обличчя» в сучасному англomовному художньому дискурсі : емотивний та прагматичний аспекти : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови». К., 2009. 20 с.

33. Кунин, А. В. Курс фразеологии современного английского языка: учебн. пос. для ин-тов и фак. иностр. яз. Дубна: Феникс+, 2015. 488 с. 34. Курило О, Розман І. Вербальні та невербальні аспекти культури спілкування. *Молодий вчений*. 2017. № 4.3 (44.3). С. 114 – 119.

74

35. Кусько К. Я. Дискурс іноземної мовної комунікації: концептуальні питання теорії і практики. *Дискурс іноземної мовної комунікації*. Львів, 2001. С. 25-48.

36. Леонтьев А.А. Психолінгвістика. Л.: Наука, 1967.

37. Максименко О. В. Когнітивна класифікація жестово-вербальних висловлень (на матеріалі американського розважального телеінтерв'ю). *Вісник ХНУ ім. В.Н. Каразіна. Іноземна філологія*. 2016. Вип. 84. С. 6 – 15.

38. Малюга Е.Н. Функционально-прагматические аспекты английских вопросительных предложений. М.: Макс Пресс, 2001. 294с. 39. Маслова А. Ю. Введение в прагмалингвистику. М.: Флинта: Наука, 2017. 152 с.

40. Модестова Т. Вербальні та невербальні аспекти міжособистісної комунікації у сучасному контексті. *Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки*. 2014 №1 (22). С. 109 – 115.

41. Нарушевич-Васильєва О.В. Категорія спонукальності у прагмастилістичному аспекті: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова». Одеса, 2002. 22 с.

42. Невербальное общение, способы и средства невербальной коммуникации, невербалика, движения, внушение, знаки, позы, формы, поведение, методы и сигналы. URL: http://www.proeticet.ru/1_neverbalnot_obshenie.html

43. Непп М., Холл Д. Невербальное общение. СПб.: Прайм ЕВРОЗНАК, 2015. 256 с.

44. Нікульшина Т.М. Інформаційна стратегія у спонукальному дискурсі (на матеріалі англійської мови). Автореф. дис... канд. філол. наук. Київський державний лінгвістичний університет. К., 1998. 18с.

45. Нушикян Э.А. Типология интонации эмоциональной речи. Киев
Одесса: Вища школа, 2012. 159 с.

75

46. Ольгович О.В. Невербальна комунікація як складова міжкультурної компетентності. *Наукові записки ТНПУ. Серія «Філологічна»*. 2009. Вип. 11. С. 81 – 87.

47. Остин Дж. Л. Слово как действие. *Новое в зарубежной лингвистике*. Вып. 17. Теория речевых актов. М.: Прогресс, 2006. С. 22- 129.

48. Панфилова А.Р. Деловое общение в профессиональной деятельности. – СПб.: Питер, 2004.

49. Пасинок В. Вербальні й невербальні засоби оратора. URL:
<http://dspace.univer.kharkov.ua/bitstream/123456789/6527/2/11pvgnzo.pdf> 50.
Почепцов, Г.Г. Прагматика предложения. *Теоретическая грамматика современного английского языка*. М., 2011. С. 164 – 281. 51. Рубинштейн С. Р. Теоретические проблемы психологи и проблем личности. М.: Педагогика, 1982.

52. Руснак Н., Струк І. Взаємодія вербальної та невербальної комунікації у драматичному тексті (на матеріалі п'єси Івана Синюка «Мужики»). *Українська мова*, 2015, № 2. С. 100 – 110.

53. Рядова С. Невербальные средства общения. URL:
<http://www.rchgi.spb.ru>

54. Садченко В.Т. Вторичный семиозис в художественном тексте : автореф. дис. на соискание учен. степени докт. филол. наук : спец. 10.02.01 —Русский язык. Владивосток : Дальневосточ. гос. гуманитар. ун-т, 2009. 38 с.

55. Сёрль Дж. Р. Классификация иллокутивных актов. *Новое в зарубежной лингвистике*. Вып. 17. Теория речевых актов. М.: Прогресс, 2006. С. 170-194.

56. Сёрль Дж. Что такое речевой акт? *Новое в зарубежной лингвистике*. Вып. 17. Теория речевых актов. М.: Прогресс. 2006. С. 151 - 169.

57. Синиця І.О. Психологія усного мовлення. К.: Либідь, 2006. 58.

ЛКИ, 2007. 296 с.

59. Солощук Л. В. Принцип ідентифікаційної взаємодії вербальних та невербальних компонентів комунікації в англомовному діалогічному дискурсі. *Вісник Житомирського державного університету ім. Івана Франка*. 2005. № 24. С. 282–286.

60. Солощук Л.В. Вербальні і невербальні компоненти комунікації в англомовному дискурсі. Харків : Константа, 2016. 300 с.

61. Ставицька Л. Стаття крізь призму запахів. *Вісник Львів. ун-ту Серія філол.* 2006. Вип.38. Ч.ІІ. С.72-78

62. Тер-Минасова С.Г. Язык и межкультурная коммуникация. М.: Флинта: Наука, 2015. 259 с.

63. Тупицина И. Н. Вербальная коммуникаци: личностное когнитивное измерение. М.: РГСУ, 2015.

64. Українська мова. Енциклопедія / за ред. В. М. Русанівського, О. О. Тараненка. К. : Укр. енцикл., 2000. 752 с.

65. Фалькова Е.Г. Межкультурная коммуникация в основных понятиях м определениях. СПб.: Ф-т филологии и искусств СПбГУ, 2017. 77 с. 66.

Формановская Н. И. К уточнению понятия «экспрессивные речевые акты».

Русский язык за рубежом. 1998. № 4. С. 40-45. 67. Формановская Н. И.

Речевое общение: коммуникативно прагматический подход. М.: Русский язык, 2012. 216 с.

68. Цимбалиста О. Невербальна комунікація у співвідношенні з вербальною. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Sdzif_2010_8_92.pdf 69. Шамне Н.Л.

Актуальные проблемы межкультурной коммуникации. Волгоград: Перемена, 2013. 208 с.

70. Экман П. Психология лжи. СПб. : Питер, 2018. 272 с.

71. Якубинский Л.П. Избранные работы: Язык и его функционирование. М.: АСТ, 2014. 207 с.

72. Andersen P. A., Garrison J. P., Andersen, J. F. Implications of a neurophysiological approach for the study of nonverbal communication. *Human Communication Research*. 1979. № 6. P. 4–89.

73. Armstrong D.F., Wilcox S.W. *Gesture and the nature of language*. Cambridge : Cambr. Univ. press, 2018. 260 p.

74. Austin G. *Chironomia, or a Treatise on Rhetorical Delivery*. Carbondale, IL : Southern Illinois UP, 2008. 474 p.

75. Austin J. L. *How to Do Things with Words*. Oxford: Oxford Univ. Press, 2012. 169 p.

76. Ballmer T. *Speech Act Classification: A Study in the Lexical Analysis of English Speech Activity Verbs*. Berlin : Springer, 2011. 274 p. 77. Bank R., Crasborn O, Hout R. van. The prominence of spoken language elements in a sign language. *Linguistics*. Berlin, 2016. Vol. 54, iss. 6. P.1281- 1305.

78. Birdwhistell R.L. *Introduction to kinetics: An annotation system for analysis of body motion and gesture*. KY: Univ. of Louisville press, 2012. 75 p. 79. Buck R. *The communication of emotion*. New York: Guilford Press, 2004.

80. Buck R., Ginsburg B. *Communicative genes and the evolution of empathy. Empathic accuracy*. New York: Guilford Press, 1997. P. 17–43 81. Bulwer J. *Chirologia ; Or the Natural Language of the Hand*. USA : Literary Licensing, LLC, 2014. 378 p.

82. Burgoon J. K., Buller D. B., Woodall W. G. *Nonverbal communication: The unspoken dialog*. New York: Harper & Row, 1996.

83. Burgoon J. K., Stern L. Å., Dillman L. *Interpersonal adaptation: Dyadic interaction patterns*. New York: Cambridge University Press, 2015. 84. Cienki A., Müller C. Metaphor, gesture, and thought. *The Cambridge Handbook of Metaphor and Thought*. Cambridge : Cambridge University Press, 2008. P. 483–501.

85. Crystal D. *Cambridge Encyclopedia of the English language*. Cambridge: Cambridge University Press, 2017. 491 p.

86. Culture in Europe. URL: <http://www.ipk.ru/index.php?id=2897>
87. Dijk T. A. van. Discourse as social interaction. London: Sage, 2016.
88. Duranti A. Linguistic anthropology. Cambridge, UK: Cambridge University Press, 1997.
89. Eibl-Eibesfeldt I. Ethology: The biology of behavior. New York: Holt, Rinehart, & Winston, 2015.
90. Ekman P. Darwin and facial expression: A century of research in review. New York: Academic Press, 2016.
91. Encyclopedia of language and linguistics / edited by Keith Brown. Elsevier : Elsevier Science, 2005. 9000 p.
92. English Grammar: types of sentences. URL: <http://learningnerd.wordpress.com/2006/09/12/english-grammar-types-of-sentences/>
93. Gibson J. J. The theory of affordances. *Perceiving, acting and knowing: Toward an ecological psychology*. Hillsdale, NJ: Erlbaum, 1977.
94. Gleason H. A. J. Linguistics and English Grammar. New York : Holt, Rinehart and Winston, Inc., 2015. 519 p.
95. Gozalova M. R. Non-Verbal Communication in the Modern World. *Mediterranean Journal of Social Sciences*. 2016. Vol 7. No 4. C. 553 – 559
96. Hall. Understanding Cultural Differences – Germans, French and Americans. Maine: Yarmouth, 2013.
97. Hauser M. The evolution of communication. Cambridge, MA: MIT Press, 1996
98. Have P. ten. Doing conversation analysis: A practical guide. London: Sage, 1999.
99. Jones S. E., Lebaron C. Research on the Relationship Between Verbal and Nonverbal Communication: Emerging Integrations Research on the Relationship Between Verbal and Nonverbal Communication: Emerging Integrations. *Journal of Communication*. 2002. № 52(3). P. 499 – 521
100. Kelly S.D. Gesture gives a hand to language and learning : perspectives from cognitive

neuroscience, developmental psychology and education. *Language and Linguistics Compass*. 2008. Vol. 2 (4). P. 569–588. 101. Kendon A. Studies in the behavior of social interaction. Bloomington: Indiana University Press, 1977.

102. Kendon A. Gesture : visible action as utterance. UK : Cambridge University Press, 2004. 400 p.

103. Kendon A. Review of the book Kinesics and context by Ray Birdwhistell. *American Journal of Psychology*, 1972. № 85. C. 441–455 104. Knapp M. Nonverbal Communication in Human Interaction. New York : Reinhart and Winston, 2012. P. 94–95.

105. Kruisinga E.A. Handbook of Present Day English, p.II., English Accidence and Syntax. Groningen, 2011. 550 p.

106. Lakoff G. Foreword to Gilles Fauconnier, Mental Spaces. Cambridge : Cambridge University Press, 2013. P. ix–xlvi.

107. Leech G.N. Principles of Pragmatics. London. New York. 2013. 250p.

108. McArthur L. Z., Baron R. M. Toward an ecological theory of social perception. *Psychological Review*. 1983. № 90. C. 215–238

109. McNeill D. Gesture and thought. Chicago, IL : University of Chicago Press, 2005. 328 p.

110. Mead G. H. Mind, self, and society. Chicago: University of Chicago Press, 2018 (репринтне видання 1934 року).

111. Mead M. Review of Darwin and facial expression by Paul Ekman. *Journal of Communication*. 1975, № 25(1). P. 209–213.

112. Poyatos F. Gesture Inventories: Fieldwork Methodology and Problems. *Nonverbal Communication, Interaction and Gesture*. Paris – New York, 1981. P. 371-399.

80

113. Poustma H.A. Grammar of Late Modern English. Part I. The Sentence. Groningen, 2012. 540p.

114. Poyatos F. Advances in nonverbal communication. Amsterdam: Benjamins, 1992.

115. Safariyan N. The verbal & non-verbal communication screening checklist for Persian speaking children from 12 to 24 months and its validity and reliability. *Iranian Rehabilitation Journal*. 2017. № 15(1). P. 71-76
116. Scott S. Syntactic Argumentation and the Structure of English. Berkeley : University of California Press, 1979. 618 p.
117. Searle J.R. Foundations of Illocutionary Logic. Cambridge : University Press, 2015. 227p.
118. Shopen T. Language typology and syntactic description. Cambridge : Cambridge University Press, 2017. 499 p.
119. Sossur F. Methodological foundations of social interaction of ethnic groups in the modern megapolicies. Published: National interests: priorities and security, Moscow, 1990.
120. Streeck J., Knapp M. L. The interaction of visual and verbal features in human communication. *Advances in nonverbal communication*. Amsterdam: Benjamins, 1992. P. 3 – 23.
121. Weiner M., Devoe S., Rubinow S., Geller J. Nonverbal behavior and nonverbal communication. *Psychological Review*. 1972. № 79. P. 185–214. 122. Wierzbicka A. English Speech Act Verbs: A Semantic Dictionary. Sydney: Academic Press, 2007. 397 p.
123. Wilson W. R. Feeling more than we can know: Exposure effects without learning. *Journal of Personality and Social Psychology*. 1979. № 37. P. 811–821.
124. Woodall W. Relationship between verbal and nonverbal Communication. *Nonverbal Communication. The unspoken Dialogue*. New York – London – Tokyo, 1996. P. 135-187.